

ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΥΓΟΜΑΛΑ
ΜΕΓΑΛΟΥ ΕΡΜΗΝΕΥΤΟΥ ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ ΓΡΑΦΩΝ

ΛΟΓΟΣ
ΕΝ ΤΗ ΠΑΜΜΑΚΑΡΙΣΤΩ ΚΠ.

ΕΚΔΙΔΟΝΤΟΣ
Β. Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ
*"Αρχοντος Διδασκάλου τῆς Μεγάλης
τοῦ Χοῦ Ἐκκλησίας*

ΜΕΤΑ ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΩΝ

"Ανατύψεις ἐκ τῆς "Θεολογίας,,

ΑΘΗΝΗΣΙ

ΤΥΠΟΙΣ "ΦΟΙΝΙΚΟΣ,, ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ 44
1928

ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΥΓΟΜΑΛΑ
ΜΕΓΑΛΟΥ ΕΡΜΗΝΕΥΤΟΥ ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ ΓΡΑΦΩΝ

ΛΟΓΟΣ
ΕΝ ΤΗ ΠΑΜΜΑΚΑΡΙΣΤΩ ΚΠ.

ΕΚΔΙΔΟΝΤΟΣ
Β. Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ
*Ἀρχοντος Διδασκάλου τῆς Μεγάλης
τοῦ Χοῦ Ἐκκλησίας*

ΜΕΤΑ ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΩΝ

Ἀνατύψεις ἐκ τῆς “Θεολογίας,”

ΑΘΗΝΗΣΙ

ΤΥΠΟΙΣ “ΦΟΙΝΙΚΟΣ,” ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ 44
1928

Νέα Κοκκιά

15/I/929

Εν τῇ ἀναχωρήσει
ἐκασταῖς ἐν τῇ ἡλικίᾳ
συμῶν σπουδάζοντες.
Β.Δ.Μ.

συνεδίεον γὰρ χαίρειν

κ. Σ. Ξενοφάνης

ὅτι ἐστὶν ἐκείνη ἡμετέρα

ἡ ἀπονομή

Β.Δ.Μ.

ΒΑΦΕΙΑΔΗ ΑΠ.
ΚΙΟΥΡΤΣΟΓΛΟΥ ΜΙΧ.
ΜΙΡΜΙΡΟΓΛΟΥ ΒΛ.
ΠΑΣΧΑΛΙΔΗ ΜΙΧ.
ΣΙΣΜΑΝΟΓΛΟΥ ΣΠ.

ἐφόροις τῆς Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς
τιμιωτάτοις

εἰλικρινοῦς προαιρέσεως καὶ τιμῆς
ὑπόδειγμα μικρὸν

ΚΥΡΙΩΤΕΡΑΙ ΠΗΓΑΙ

- Codex Tubingensis Mb 19.
 Codex Tubingensis Mb 30.
 Codex Tubingensis Mb 37.
 Belon du Mans P. Observations de... Singularités et choses memorables... Paris, 1555. 40.
 Chalandon F. Alexis Comnène, Paris 1900.
 M. Crusii Turcograecia. Basileae, 1584.
 » » Germanograecia Basileae, 1584.
 » » Πολίτευμα Ουράνιον, Tybingae, 1578, 40.
 Gerlach St. Türchisches Tagebuch. Franckfurt, 1674.
Γεωργίου τοῦ Ἀπαντα τὰ Εὐρισκόμενα, τ. πρώτος Paris, 1928.
Σχολαρίου
 Legrand E. Bibliogr. Hellénique, Paris 1885—1906.
 Μυστακίδου B. A. Ἔργα.
 Schweigger Sal. Reyssbeschreibung.... nach Cons)pel und Jerusalem... Nürnberg, έκδ. 1613, 40.
 Schmid W. Verzeichniss d. griechischen Handschriften.... Tübingen.

Ἄλλαι ἐν τῇ σειρᾷ τῶν Σημειώσεων.

- Παρενθέσεις ἁπλαῖ () δηλοῦσιν ἐξηγήσεις ἢ προσθήκας
 Παρενθέσεις γωνιώδεις [] » διορθώσεις.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ἐν στενῇ συνόψει.

Μαρτῖνος Κρούσιος Στέφανος Γερλάχιος Σολομὼν Σιωπικὸς	}	Σχέσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς ἐν ΚΠόλει ἡμετέρους.
---	---	---

Ἰωάννης Ζυγομαλᾶς — **Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς** — **Μάξιμος δ**
Μαργούνιος — **Ματθαῖος Ἱερομόναχος** — **Συμεὼν Καβάσιλας**
— **Ἱεροκῆρυκες. Κήρυγμα Θείου Λόγου** — **γλῶσσα, θέματα τοῦ**
κηρύγματος.

Ναοί : **Παναγίας Παμμακαρίστου, ἐν Φαναρίῳ** — **Παναγίας**
Χρυσοπηγῆς, ἐν Γαλατᾷ.

Πατριάρχαι : **Γεννάδιος ὁ Σχολάριος** — **Ἱερεμίας Β' (ὁ Τρανὸς)**
— **Κύριλλος Λούκαρις** — **Ἀθανάσιος Πατελάρος** — **Σωφρόνιος Β', ὁ**
ἀπὸ Ἱεροσολύμων.

Συλλογαὶ Ὁμιλιῶν (Διδαχῶν) κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας μετὰ
τὴν Ἀλωσιν — **Ἀθανάσιος Ρήτωρ, ὁ λατινόφωνος.** — **Ὁρθοδοξίας**
ἐορτὴ καὶ τὰ κατ' αὐτήν.

Κώδικες χειρ : **Ἀναγραφὴ τῶν ἐν τῷ κώδ. Μβ 30.**

Πανομοιότυπον σελίδος 27 τοῦ κώδικος τούτου.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΥΓΟΜΑΛΑ
ΜΕΓΑΛΟΥ ΕΡΜΗΝΕΥΤΟΥ ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ ΓΡΑΦΩΝ
ΛΟΓΟΣ
ΕΝ ΤΗ ΠΑΜΜΑΚΑΡΙΣΤΩ ΚΠΟΛΕΩΣ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

§ 1. ΜΑΡΤΙΝΟΣ Ο ΚΡΟΥΣΙΟΣ, (1526—Φεβρ. 1607) ὁ τῆς γηραιᾶς Τυβίγγης διδάσκαλος *γραικολατῖνος*, ἐνδιαφερόμενος πολὺ, ὥς ἐπανειλημμένως ἔγραψα καὶ ἔδειξα ¹, καὶ διὰ τὴν *νέαν* Ἑλληνικήν, διὰ τὰ καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικὰ παιδευτήρια ² καὶ τὰ πατριαρχικὰ πράγματα, ἔγραψεν εἰς Θεοδόσιον τὸν Ζυγομαλᾶν, τὸν *θεόςδοτον* αὐτῷ φίλον, ᾧ τινι *θεόθεν*. . . *δεδομένῳ ἐξύγῃ*, παρακαλῶν ἵνα καὶ αὐτὰ τὰ *ἀπερριμμένα γράμματα*, *ὅποιαοῦν* καὶ αὐτὰ τῶν μαθητῶν τῆς Π. Μεγάλης τοῦ Γ. Σχολῆς τὰ θέματα διαπέμψῃ καὶ τοῦτο ὅπως λάβῃ γνῶσιν καὶ τῆς ὁμιλουμένης τότε ἢ γραφομένης γλώσσης καὶ τῶν ἰδιωμάτων αὐτῆς ³.

Ὁ Θεοδόσιος, ὡς καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἰωάννης, ἦσαν εἰς θέσιν

1. Καὶ πρότερον ἐν μικραῖς Διατριβαῖς, κυρίως ὁμῶς ἀπὸ τοῦ 1898 ἐν τῇ *Revue des E. Grecques* σ. 285—306 καὶ τῷ 1914-5 ἐν *Forschungen... z. Gesch. d. Mittelalters u. der Neuzeit* - πρὸς τιμὴν τοῦ D. von Schäfer ἐν πανηγυρ. τόμῳ : σ. 505, 508 κ. ἐ. Jena (1915) καὶ ἰδιαιτέρως.

2. *Turcograecia*, Basileae, 1584 σ. 433, 435, 447.

3. *Αὐτόθι*, σ. 500. Βλ. : *Θεματοεπιστολὰς* ἐν σ. 347-370. Ἐπίσης *περὶ* : καὶ σ. 197, 205, Μαρτίου 16, 1577. Ἐν τῇ 216 σελίδι φέρεται :

«.. Τὰς ἐπιστολὰς ταύτας, γράφει ὁ Θεοδόσιος, ἐσημειωσάμην χάριν σοῦ, > σοφώτατε κύριε Μ. Κρούσιε, ἵνα ἐνωπισθείης, πῶς τὴν ἀπλὴν ταύτην προ- > φέρουσι φωνήν, εἴτε κοινήν : τὴν ἔχουσιν καὶ Ἑλληνικὰς λέξεις καὶ ἀπὸ > ἄλλων γλωσσῶν : οἱ γὰρ πλησιάζοντες Λατίνοις, τίνας φωνὰς ἀναμιγνύου- > σιν· οἱ Ἀγαρηνοῖς ὁμοίως· οἱ Βουλγάροις, ὡσαύτως. Καὶ ἔτι ἔχουσι καὶ > ἰδιώματά τινα ἐν τῇ προφορᾷ. Πλὴν ὁ εἰδὼς λαλεῖν ἀπλῶς μίαν τῶν δια- > λέκτων, ὥσει οἱ Βυζάντιοι τυχόν, ἢ... [δύναται] ἵνα καταλαμβάνῃ καὶ > ἀκούῃ καὶ τὰς λοιπὰς, διαφερούσας καὶ ἐν προφορᾷ, ὡς εἵπομεν, καὶ ἐν > λόγοις τισίν· ἢ πλεον δὲ βάρβαρος ἔστι ἢ τῶν Ἀθηναίων... ἦν τις, εἰ εἶπῃ > κατὰ διάμετρον, οὐκ ἂν ἀμάρτοι.»

Ἐσημειώθη ὅλον σχεδὸν τὸ μέρος, διότι ἐν οἰκείῳ μέρει γενήσεται λό- γος τις περὶ τῆς γλώσσης τῶν ἱεροκηρύκων...

ἵνα ὑπηρετήσωσι τῷ φιλέλλητι τῆς Τυβίγγης διδασκάλῳ, καθότι πατήρ καὶ υἱὸς εἶχον καὶ τὴν μετὰ τῶν ἀρχιερέων τοῦ πατριαρχικοῦ Θρόνου ἀλληλογραφίαν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν, ἦσαν δὲ διευθύνται καὶ διδάσκαλοι τῆς πατριαρχικῆς Σχολῆς, τῆς μόνης καὶ ἀληθοῦς πατριαρχικῆς ¹. Τοῦτο καὶ ἐγένετο.

§ 2. Ὅτε λοιπὸν ὁ τοῦ Κρουσίου ἠγαπημένος μαθητὴς **Στέφανος ὁ Γερλάχιος** (Stephan Gerlach), ὁ τῆς ἐν Κ)Πόλει γερμανικῆς πρεσβείας ἱερεὺς, ὁ σοφὸς **θεολόγος καὶ ἐκκλησιαστικῆς**, ὡς ὀνομάζει αὐτὸν οὐχὶ ἄνευ λόγου Ἰωάννης ὁ Ζυγομαλάς, ὁ τοῦ Θεοδοσίου πατὴρ, ὁ **μέγας πατριαρχικὸς ἐρμηνεὺς** ² ἀνεχώρει ἐκ Κ)Π ἵνα εἰς τὰ ἴδια ἐπανέλθῃ καὶ ἔδραν διδασκαλίας ἐν τῇ Τυβιγγαίᾳ Ἀκαδημείᾳ ἀναδεχθῇ, ἔλαβε παρὰ τούτου ἐπιστολὴν προωρισμένην διὰ τὸν Κρούσιον **Μαῖου ὑστερινῇ** [ἡμέρᾳ] τοῦ 1578 κεχροτισμένην. Ἐν ταύτῃ ὁ πατὴρ Ζυγομαλάς καὶ διὰ γραφῆς διεβίβασεν εὐχαριστίας καὶ εὐλογίας τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου διὰ τὸ ἐν καιρῷ διαπεμφθὲν αὐτῷ «ἐξοχὸν καὶ τίμιον ὥρολόγιον», ἅμα δὲ διεμήνυεν ὅτι τὸν Γερλάχιον ἐπεφόρτισεν ἵνα διακομίσῃ δι' αὐτὸν καὶ **μικρὰ ἅττα ἔγγραφα ποικίλα**, ὑποσχόμενος ὅτι καὶ ἄλλα πέμψει φιλικῶς καὶ ἀόκνως, εἰ ἀρέσκει· διότι ὅ,τι καὶ ἂν ἐπεμψεν ἢ πέμψει πράττει ρητότατα **χαριζόμενος αὐτῷ** ³.

§ 3. Τὰ ἔγγραφα ταῦτα μικρὰ τε καὶ μεγάλα διεσώθησαν, εὐμενείᾳ τύχης καὶ τῇ φιλελληνίᾳ τοῦ Κρουσίου ἐν ἀναμείκτῳ κώδικι τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Τυβίγγης ὑπ' ἀρ. καὶ γρ. Μβ 30. Ὁ κώδιξ

1. Turcogr: σ. 465—466. Πρβλ. καὶ τὰς Annotationes αὐτόθι ἐν σ. 510—511.

2. *Αὐτόθι*, σ. 446. Σημειώσεως ἄξιον ὅτι ὁ πατὴρ Ζ. ἐν τῇ ἐπιστολῇ εὐχαριστεῖ τῷ Κρουσίῳ καὶ διὰ τὰ ἀποσταλέντα αὐτῷ ὁμοίως καὶ τῷ υἱῷ αὐτοῦ **ὥρολόγια**, ἀνθ' ὧν γράφει «Κύριος ἀντιδοίῃ σφῶν ἀνθ' ἐνὸς ἑκατόν». Τὰ ὥρολόγια ταῦτα ἦσαν ἄξια λόγου, χαρίεσσαν εἶχον ὡραιότητα, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Θεοδοσίου, ὅστις προστίθῃσι τὰ ἐξῆς ἀξιόλογα ῥήματα «σημαίνουνσι δ' οὐ μόνον ὥρας ἀλλὰ καὶ φιλίας ἀρίστης τεκμήρια» Ὅρα σ. 460.

Καὶ ἡ ἀνταλλαγὴ δώρων ἀξίζει ἵνα τύχη ἰδίου ὀλιγοσελίδου ἀρθρου. Ὁ τοῦ Γερλαχίου διάδοχος **Σουηκκῆρος** (S. Schweiger) ἐπεμψε τῷ Κρουσίῳ «effigies duorum amicorum nostrorum Graecorum: τὴν τοῦ πρώτου ἐρμηνεύως καὶ τὴν τοῦ πρωτονοταρίου (utriusque Zygomalae) quas primis lineis adumbravi» Crusii Germanograecia σ. 231. «Τὰς εἰκόνας ὁ Κρούσιος ἐφύλαττε καὶ ἐν κειμηλίοις εἶχε» σ. 232.

3. Πρβλ. σ. 3 ἐνταῦθα τῆς 1 §. Turcograec: σ. 216. Ὅρα καὶ κατωτέρω.

χαρτῶς τετάρτου σχήματος ($15\frac{1}{2}$ — $16\frac{1}{2} \times 21$ — 22 ἐκ.) φέρει μὲν τὸν τίτλον *Conciones*, ἀλλ' ἐν τῇ πρώτῃ σελίδι τοῦ τελευταίου τῶν φύλλων, ἅτινα ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ χειρογράφου προσκεκολλημένα εἶναι, ὁ Κρούσιος ὡς ἐξῆς τὸν τίτλον ἀναγράφει: *Conciones, epistolae et exercitia Barbarograecae linguae ex Constantinopoli, mihi M. Martino Crusio Tubingam missa 1578*.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ κώδικος τούτου εἶναι ποικίλον, διαφόροις χερσὶ γεγραμμένον, ὡς ἐν οἰκείῳ τόπῳ δειχθήσεται¹. Ἐν πρώτοις τοῦ περιεχομένου ἀπαντᾷ ὁ **Λόγος** Ἰωάννου τοῦ Ζυγομαλά, τὸν ὁποῖον αὐτῇ λέξει δημοσιεύω ὡς ἀνέκδοτον ὄντα. Ὁ λόγος εἶναι ἰδιόγραφος τοῦ ρήτορος καταλαμβάνει δὲ ἡριθμημένας ὑπὸ τοῦ Κρουσίου ἐν τῷ κώδικι σελίδας ἕξ πρὸς ταῖς εἴκοσι², τῆς 4ης καὶ 5ης μεινάσης ἀγράφου, ἐξεφωνήθη κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς Ὁρθοδοξίας **ἐπ' ἐκκλησίας φωνῇ μεγάλῃ καὶ παρρησίᾳ**, κατὰ ποῖον ὁμως ἔτος δὲν ἀναγράφεται—οὐδ' ἐξετάζω—πάντως κατὰ τὸ 1578 ἢ πρὸ τούτου, διότι ὁ μὲν Γερλάχιος ἀνεχώρησεν ἐκ ΚΠόλεως τῇ 4ῃ Ἰουνίου τοῦ ἔτους τούτου³, ὁ δὲ Κρούσιος ἐσημείωσεν ὑπὸ τὴν πέζαν «*πόνος καὶ χεὶρ* » Δ. Ioannis Zygomalae, doctoris Magnae Ecclesiae, apud Patriarcham, D. Hieremian, Constantinopoli. Ille mihi missit » per D. Steph. Gerlach et accepi ego M. Crusius Tybingae 19 » Decemb. 1578».

§ 4. Ὁ λόγος οὗτος, ὃν, ὡς σημειοῦται λατινιστὶ ὁ Κρούσιος ἐν τῇ ἄνω ῥα, ἤρξατο ἀναγινώσκειν (*incipi legere*) τῇ 1ῃ Μαΐου τοῦ 1579 ἐπιγράφεται ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Ζυγομαλά «**Λόγος περὶ ἀξύμων τῇ Κυριακῇ τῆς Ὁρθοδοξίας ἀναγινωσκόμενος ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας φωνῇ μεγάλῃ καὶ παρρησίᾳ**»⁴. Ἐκ τοῦ οὕτως ἐχοντος τίτλου δυνατὸν εἶναι προβληθῇ τὸ ἐρώτημα μήπως ἐλέγετο, ἀπηγγέλλετο, ἐξεφωνεῖτο δῆλα δὴ στερεοτύπως κατὰ πᾶσαν ἐπέτειον τῆς Ἑορτῆς; Εἶναι τοῦτο πιστευτόν; διότι καὶ ὁ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος σχεδια-

1. Ὅρα καὶ W. Schmid, Verzeichnis d. griech. Handsch. zu Tübingen, 4a, 1902 σ. 55 κ. καὶ πρότερον ἐν R. E. Grecques, 1898, 286 ὑπ' ἐμοῦ.

2. Τὴν ὑπαρξιν τοῦ λόγου τούτου ἀκριβῶς γενομένου κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς Ὁρθοδοξίας ὑπέδειξα δι' ὀλίγων σειρῶν γράφων περὶ τῆς ἐορτῆς, ἀλλὰ κατὰ τὰ εἰθισμένα οὐκ ἦν φωνή, οὐδὲ ἀκρόασις παρὰ τοῖς ἀρμοδίοις ἐπὶ Τσάτσου τοῦ πατριάρχου (σ. 400, *Ἐκκλησιαστ. ἀλήθ.* 1895) Ἀνθίμου.

3. Türkisches Tagebuch, ἐν Φραγκφούρτῃ, 1674 μέγα σχῆμα, σ. 505.

4. Ἐλλείπουσιν ἐν τῷ ἰδιόγραφῳ αἱ ὑπογεγραμμέναι καὶ αἱ ἐπὶ τῶν ι καὶ υ στιγμαί.

σθείσας Ὁμιλίας ἀφῆκεν ἵνα ἀναγινώσκωνται ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ¹. Μὴ λησμονηθῇτω ὅτι ὁ πατὴρ Ζυγομαλᾶς τὸ ὁφρίκιον τοῦ ρήτορος ἔχων προεχειρίσθη festo Paschalis τοῦ 1576 ὑπὸ τοῦ πατριάρχου **μέγας ἐρμηνευτῆς** τῶν Θείων Γραφῶν, ὡς καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς **Τουρκο-γραφικίας** γινώσκομεν ² καὶ ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ χειροθετηθεὶς τῷ ἐκκλησιάσματι συνεσιῖσθη. Ὅτι δὲ καὶ πρότερον συνείθιζεν ἵνα κηρύττῃ τὸν θεῖον λόγον, ἀναμφισβήτητον.

§ 5. Τὸ ἐπ' **ἐκκλησίας κηρύττειν**, τὸ ἀπ' ἄμβωνος ἢ ἀπὸ τοῦ θρόνου ἢ τοῦ παραθρονίου διδάσκειν καὶ νουθετεῖν τὸν λαὸν καὶ εἰς τὰ πάτρια στηρίζειν καὶ πρότερον μὲν καὶ πρὸ τῆς Ἀλώσεως καὶ μετ' Αὐτὴν ἀμέσως ἐν ἐκείνοις τοῖς στενοῖς χρόνοις ἐθεωρεῖτο καθῆκον ἱερὸν, πατριωτικόν. Τὸ παράδειγμα ἔδιδεν ὁ ἡγούμενος τῆς Ἐκκλησίας, αὐτὸς δηλονοῦν ὁ πατριάρχης, ὡς ὅλοι οἱ πατριάρχαι. Διότι κατὰ τὸν γνωστὸν καιónα τῆς **Πενθέκτης** «δεῖ τοὺς τῶν Ἐκκλησιῶν »προεσιῶτας ἐν πάσαις μὲν ἡμέραις, ἐξαιρέτως δὲ ταῖς Κυριακαῖς »πάντα τὸν κλῆρον καὶ τὸν λαὸν ἐκδιδάσκειν τοὺς τῆς εὐσεβείας λό- »γους, ἐκ τῆς θείας γραφῆς ἀναλεγομένους τὰ τῆς ἀληθείας νοήματά »τε καὶ κρίματα, μὴ παρεκβαίνοντας τοὺς ἤδη τεθέντας ὅρους ἢ τὴν ἐκ »τῶν Θεοφόρων Πατέρων παράδοσιν. Καὶ εἰ γραφικός τις ἀνακινή- »θει λόγος, μὴ ἄλλως αὐτὸν ἐρμηνευέτωσαν ἢ ὡς ἂν οἱ τῆς ἐκκλη- »σίας φωστῆρες καὶ διδάσκαλοι διὰ τῶν οἰκείων συγγραμμάτων παρέ- »θεντο...» Διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ ἐρμηνείας οἱ ἀκροαταὶ **ἐν γνώσει** ἐγίνοντο τῶν σπουδαίων καὶ τῶν ἀποβλήτων καὶ ἀσυμφόρων διὰ τὸν χριστιανικὸν καὶ εὐσεβόφρονα βίον. Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, ὁ Γεώργιος, λαϊκὸς ἔτι ὢν καὶ τὸν τίτλον τοῦ **Καθολικοῦ Κριτοῦ τῶν Ρω-μαίων** ἔχων μετ' ὀλίγον δὲ καὶ τὸν τοῦ **καθολικοῦ σεκρεταρίου τοῦ βασιλέως**, αὐτοκρατορικῇ εὐμενείᾳ, προσλαβὼν ἐδίδασκεν ἐν τῷ Βασιλικῷ Τρικλίνῳ, τακτικὸς κῆρυξ, κατὰ Παρασκευὴν ἐκάστην, παρόντων τῶν συγκλητικῶν καὶ τῶν ἐν τῇ αὐλῇ, τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, θέματα βεβαίως ἀντλῶν **καὶ** ἐκ τῶν ἐν Φλωρεντίᾳ—παρῆν, ὡς γνω-στὸν καὶ ἐν αὐτῇ— συζητηθέντων ἐπὶ τῇ προσδοκωμένῃ **Ἐνώσει** ³.

1. Ὁρα κατωτέρω.

2. σ. 497. «Rhetor., I. Z.... μέγας (Doctor .S. paginae) in Templo, cum impositione manum et commendatione ad populum, à Patriarcha creatur est.

3. Τὰ χειρόγραφα ἦσαν ἤδη πρὸς τύπωσιν ἑτοιμα, ὅτε εὐμενείᾳ ἀληθοῦς φίλου, τοῦ ἐριτίμου κ. Ξενοφώντος Σιδερίδου, ἐδεξάμην ἐνταῦθα εἰς τὸ **Νέον Κουρί**, τὸ ἀλιευτικόν, ἐν ᾧ καὶ προσέφυγον καὶ διαμένω, θεσπέσιον

Ὁμιλίαν τοιαύτην τοῦ Σχολαρίου ἐν τῷ παλατίῳ πρὸ τῆς Ἀλώσεως ρηθεῖσαν τῇ Ἀγίᾳ καὶ Μεγάλῃ Παρασκευῇ ἔτι ἐν τῷ τῶν κοσμικῶν σχήματι τυγχάνοντος σήμερον δυνάμεθα ἴν' ἀναγνώσωμεν ἐν τῇ πρὸ μικροῦ ἐκδοθέντι πρώτῳ τόμῳ τῶν ἔργων αὐτοῦ (σ. 137-149) καὶ μετὰ τὴν Ἀλωσιν ἄλλους ἐν τῷ ναῷ τῆς Παμμακαρίστου (Φετχιγιέ Δζαμι) τῷ δοθέντι δι' ἐγκατοικίαν τοῦ Πατριαρχοῦ τῶν Ὁρθοδόξων μετὰ τὸν τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων (Φατίχ) γραφέντας ἢ ἀναγνωσθέντας ἐπὶ τῇ Ἀλώσει τῆς Πόλεως καὶ τῇ παραιτήσει τοῦ Πατριαρχείου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ λόγος περὶ Ὁρθοδοξίας ἐν τῷ μέρει τούτῳ σημειωθήτω ὅτι ὁ Γεννάδιος αὐτὸς διέσωσεν ἡμῖν ἐν κώδικι χαρτῶν αὐτογράφῳ τεθησαυρισμένῳ δ' ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Παντοκράτορος ἐν Ἀθῶν καὶ ὁμιλίαν ρηθεῖσαν δύο ἔτη πρὸ τῆς Ἀλώσεως «εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς Ὁρθοδοξίας ἐν τῇ πρώτῃ Κυριακῇ τῶν νηστειῶν»¹.

Ἐν τῷ μέρει τούτῳ καθήκόν μου θεωρῶ ἴν' ἀναγράψω εἴδῃσιν νέαν σαφεστέραν ὅτι ὁ Γεννάδιος, οὗ τὴν στάσιν ἐπὶ τῇ ἐτοιμασθείσῃ κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1452 (ἤτοι ἑξάμηνον πρὸ τῆς ἀποφράδος ἡμέρας τῆς Ἀλώσεως) καινοτομία τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως (ἱεουργία Ἰσι-

δῶρον, τὸν πρὸ ὀλίγου ἐκδοθέντα πρῶτον τόμον τῶν Ἀπάντων «Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου» (Paris, 1928), ᾧ συνῆπται καὶ τὸ τοῦ σοφοῦ δωρητοῦ μεταξὺ τῶν ἐκδοτῶν ὄνομα. Ἀνεμνήσθην τὰς πρὸ δεκάδος ἐτῶν καὶ πλέον εἰς μαθητάς μου τελειοφοίτους τῆς Μ. Γ. Σχολῆς ἀρίστους ἀγιορείτας ὑποδείξεις περὶ Γενναδίου (Παντοκρατορηνούς, Ἰβηρίτας) διὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Ὁρθοδοξίας, περὶ ἧς *ἰδιαίτατα* ἐνδιεφερόμην, ὡς δῆλον ἔκ τε παλαιῶν καὶ δὴ τῆς νῦν δημοσιεύσεώς μου. Ἐκ τῆς τιμίας προσφορᾶς προσφέρω ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ πρὸς διασάφησιν τάδε: Ἐν τῷ *Θρήνῳ* Γενναδίου (ἐκ τῆς μονῆς τοῦ τιμίου Προδρόμου ἐν τῷ ὄρει τοῦ Μενοικέως παρὰ τὰς Σέρρας) «*πῶς ἔχω μνησθῆναι τῶν ἀκροατηρίων ἐκείνων ἀδακρυτί, τοῦ βασιλέως, τῶν ἀδελφῶν, τῶν μεγιστάνων, τῶν ἐπισκόπων, τῶν ἀπὸ τοῦ κλήρου, τῶν μοναχῶν, τῶν ἐξ ἀγορᾶς, τῶν ἀστῶν, τῶν ξένων, οἷς ἐν τῷ τρικλίνῳ προκαθημένοις τὸν θεῖον λόγον ὠμίλουν*; » [κατὰ τὸ 1460] σελ. 289. ἐπὶ δόξῃ τῆς ἀληθείας ἐγένοντο αἱ διαλέξεις, καὶ τῇ δόξῃ τοῦ Γένους ἀμύνοντες. Μὴ λησμονήσωμεν τὰ ἐκ τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος [=Ζεῖρεκ Δζαμι] λόγια αὐτοῦ· τὴν πίστιν πεπράκαμεν, ἀζυμῖται ἐγεγόναμεν... Ὁρα κατωτέρω § 15.

1. Δημοσιεύεται ἐν σ. 102—122 τῶν Ἀπάντων Ὁρα σ. XXXIII τῆς Εἰσαγωγῆς (Introduction). Καὶ δεύτερον λόγον ἐπὶ τῇ Ὁρθοδοξίᾳ ὄρα αὐτόθι σ. XLVII. Ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῆς Ὁρθοδοξίας ὄρα τὰ ἐν τῇ Φλωρεντίνῃ Συνόδῳ, ἐκδ.: Creighton R. Hist: Consilii Florentini Sectio XII σ. 311. Hagae Comitum MDCLX.

δώρου ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ) πάντες γινώσκουμεν, κατὰ τὴν 27 Νοεμβρίου ἀπηύθυνε παραινετικὴν ἐγκύκλιον *«τοῖς εὐγενεστάτοις πολιταῖς τῆς Κ)Πόλεως ἅπασιν, ἱερωμένοις καὶ κοσμικοῖς, ἣτις, «διεδόθη αὐθημερὸν εἰς ὅλην τὴν πόλιν εἰς ἴσα πολλὰ μεταγραφεῖσα» πρὸς ἐνδυνάμωσιν τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας, ¹ ἥτοι πρὸς στήριξιν τῆς Ὁρθοδοξίας.*

Τὸ *ἐπ' ἐκκλησίας διδάσκειν*, ὥς ἡ μέχρις ἡμῶν συνήθεια μαρτυρεῖ, ἐθεωρεῖτο καὶ ἀπὸ θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς ἀπόψεως σοφὸν καὶ ἐπιβεβλημένον μάλιστα. Τῷ καθήκοντι τούτῳ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα Πατριάρχαι καὶ ἡγούμενοι τοῦ λαοῦ ἠκολούθουν, δὲν ἀφίσταντο τῆς διδασκαλίας τοῦ θείου λόγου, ἔστω καὶ ἂν εἶχον νηπιώδη γνῶσιν τῶν λεγομένων ὑπὸ τῶν θείων παιδαγωγῶν. Βεβαίως εἶχον ὑπ' ὄψιν τοὺς *Ὅρους* τοῦ Μεγάλου Βασιλείου (ο') περὶ τῶν τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου ἐγχειριζομένων, ὧν βάσις οἱ Πατέρες καὶ τὰ ρητὰ τῶν Ἀγίων Γραφῶν, καὶ *πότε* καὶ *τίνας* καὶ *τί* διδάσκειν *καὶ πῶς* ἑαυτοὺς προκατορθοῦν τοὺς τοιούτους χρη' *καὶ ὅπως* ἐν τῷ κηρύγματι παρρησιάζεσθαι, *πῶς* ἐπιμελεῖσθαι τῶν πεπιστευμένων *καὶ ποῖα* διαθέσει *καὶ περὶ* ποῖα σπουδάσματα προηγουμένως καταγίνεσθαι... *καὶ ἐπὶ ποῖον* μέτρον ἄγειν καὶ ὀδηγεῖν τοὺς διδασκομένους *καὶ σκοπεῖν ὁποῖον* ἔσται τὸ *τέλος* τῆς ὅλης διδαχῆς, ὅπερ μενεῖ εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀκροατῶν, τῶν ἐκκλησιαζομένων ἀποχωρούντων ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ περιβόλου, *ὁποῖον* ἔσται τὸ ἐπισφράγισμα, τὸ συμπέρασμα ἐκ τῆς ὅλης οἰκονομίας τῆς ὁμιλίας, καὶ πόσοι ἀναληγσίαν νοσοῦντες ἀπέρχονται τὴν καρδίαν μὴ ἀνάληγον λιπόντες.

Καλὸς καὶ ἔμπειρος ἱεροκῆρυξ εἶναι ἱκανὸς μάλιστα εἰς συντρέχουσι καὶ περιστάσεις, εὐκαίρως ἴν' ἀνάπτῃ. δὲν λέγω ἐξάπτῃ, τὸ καταπεπονημένον καὶ ὑπὸ τῶν περιστάσεων ἀποψυχθὲν αἴσθημα τοῦ ἐκκλησιασματος καὶ ἐμψυχώσῃ αὐτό. Καὶ τί δὲν ὀφείλει τὸ ἔθνος εἰς τὰς πατριαρχικὰς ἱερουργίας καὶ ὁμιλίας; Ὁ Κρούσιος ἀναφέρει, κατ' ἀνακοινώσεις τοῦ Γερλαχίου ἐκ ΚΠόλεως, ὅτι εἰς ταύτας «a Turcis, nihil, quod sciam, molestantur». (οὐδόλως... παρηνωχλοῦντο..) ²... Ἀλλὰ παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἡ τότε

1. *Αὐτόθι*, ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ ἐκ κώδ: Παρισίων αὐτογράφου σ. XVII—XVIII. Ὁ ἴδιος ὁ Σχολάριος σημειοῦται «Ταύτη τῇ ἡμέρᾳ, διεδόθη τὸ παρὸν εἰς ὅλην τὴν πόλιν εἰς ἴσα πολλὰ μεταγραφὴν πρὸ ἑξ μηνῶν τῆς ἀλώσεως ἐν κτῇ τοῦ μαΐου γενομένης».

2. Turcograec: σ. 197....

λογοκρισία δὲν εἰσήλυνεν εἰς τὰ ἱερὰ καὶ ἄδυστα τῆς ἱερουργίας καὶ εἰς τοὺς κώδικας τῶν Πατριαρχείων ὥς σήμερον.

§ 6. Ὁ Κρούσιος εὐτυχῶς—διότι ἄνευ αὐτοῦ καὶ τῆς ἐπιμόνου καὶ λεπτολόγου ἀλληλογραφίας αὐτοῦ—*«ἦν τῆς Ἑλλάδος φωνῆς καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους θαυμαστής τε καὶ φίλος ὡς οὐδεὶς τῶν ὁμοεθνῶν»*¹ οὐδεμίαν ἴσως ἀληθῆ καὶ αὐθεντικὴν γνῶσιν θὰ εἶχομεν τῶν λεπτομερειῶν τούτων—ὁ Κρούσιος λέγω διέσωσεν ἡμῖν ὅτι ὁ φιλόκαλος Πατριάρχης Ἱερεμίας ὁ Β' ὁ Τρανός, ὡς εἶχε πόθον καὶ ἀγάπην, *«ἔπescen εἰς τὴν μελέτην τῆς θείας Γραφῆς καὶ νύκτα καὶ ἡμέρα»* ἐσπούδαζε καὶ σπουδάζει θεολογικὰ φιλοσοφικὰ καὶ ἄλλα πολλὰ μαθήματα καὶ ἐκκλησιαστικά.—Καὶ ὡς Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης καὶ πατήρ καὶ διδάσκαλος δὲν ἔπαυσεν οὐδὲ παύει νὰ διδάσκη καὶ νὰ κηρύττῃ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ πρὸς πάντας τοὺς εὐσεβεῖς διὰ τὴν σωτηρίαν αὐτῶν, καθὼς ἔκαμναν οἱ σοφώτατοι παλαιοὶ πατριάρχαι»² οἱ πρὸ αὐτοῦ.

Τὸ κηρύττειν τὸν θεῖον λόγον ἦτο ἄνωθεν σοφὸν καὶ σωτήριον. Κατὰ τὰς ἀγίας τῶν μεγάλων Νηστειῶν ἡμέρας—τῆς Τεσσαρακοστῆς π.χ.—ἰδίως καὶ κατὰ τὰς ἐπισήμους ἐορτὰς (Festis solennibus)³ ὡς τὰ Χριστούγεννα, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τὸ Πάσχα, τῆς Ἀναλήψεως, τὴν Πεντηκοστήν, τὴν ἐορτὴν τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων⁴ τῆς Παναγίας

1. Turcograec: σ. 516, ὡς ἄλλοτε συνέλεξα.

2. Turcograec: Ἐκκλησιαστ: Ἱστορία σ. 180.=Histor: Patriarchi. ἔκδ: Βόννης, 1849, σ. 197. Σχετικαὶ σημειώσεις καὶ τοῦ Κρουσίου ἐν Turcogr: σ. 205, καθ' ἃς ἠκροῦτο καὶ τῶν παραδόσεων τοῦ Ζυγομαλά, ὡς ἔπραττον καὶ ἄλλοι πατριάρχαι. Ὁ Ἱερεμίας τρεῖς ἐπατριάρχευσε. Τὸ γ' τῷ 1586—1595. Πρὸς τῷ Σχεδιάσματι τοῦ Σάθα, βλέπε καὶ τὴν Προσωπογραφίαν αὐτοῦ ὑπ' ἐμοῦ ἐν Ἐκκλησ: Ἀληθείας, τόμῳ τοῦ 1894.

3. Ὁ Γερλάχιος ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ (σ. 166) ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἕλληνες κατ' ἔτος δώδεκα ἰδιαιτέρας ἐορτὰς ἐορτάζουσι, καθ' ἃς εἰς τοὺς ναοὺς αὐτῶν ἐν ἰδιαιτέρῳ ἀναλογεῖν ἢ εἰκὼν τῆς Ἐορτῆς πρὸς ἰδίαν προσκύνησιν τοῖς πιστοῖς προβάλλεται· ταύτας μάλιστα καὶ ὀνομάζει παρεντιθεῖς τὰς ὀνομασίας καὶ δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων ἐν μέσῳ ἐκείνῳ τῷ ἀρχαιοπινεῖ γερμανικῷ κειμένῳ.

4. Ὁ Ἀθ: Πατελάρος τῷ 1651 ὁμίλησεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν ναὸν ἐπὶ τῇ ἐορτῇ ταύτῃ θέμα λαβὼν τὸ κατὰ τῆς Ἀρχῆς τοῦ Πάπα, ἐρμηνεύσας τὸ «σὺ εἶ Πέτρος καὶ...» Κατὰ σύμπτωσιν λίαν περίεργον παρὼν ἦτο ἐν τῇ Διδαχῇ καὶ ὁ Ἀθανάσιος ὁ Ρήτωρ, ὁ λατινόφωνος Κύπριος. Ἀφορμηθεὶς ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ πατριάρχου ἔγραψε καὶ αὐτὸς μετὰ ταῦτα ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα καὶ καθύβριζε τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν.

Ἐν φύλλῳ ιβ' τοῦ προλόγου, ὃν ἐν Τόμῳ Χαράς (αψε, μέγα σχῆμα)

(Κοίμησι· καὶ τῶν Εἰσοδίων) κλ. ἐν τοῖς λοιποῖς ναοῖς καὶ δὴ ἐν τῷ Πατριαρχικῷ ναῷ συχνότερον (*frecquenter in Patriarchio*), ὅπου συνέρχεται ἄπειρον ἐκκλησίασμα, οὐδέποτε ἔλιπε τὸ κήρυγμα. Καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τοὺς κυριωτέρους ναούς, εἰς οὓς καὶ ὁ Πατριάρχης μεταβαίνει ἵνα χοροστατήσῃ ἢ λειτουργήσῃ, τὸ κήρυγμα δὲν ἔλιπεν, ἢ λειτουργία δὲ διεξήγετο μεγαλοπρεπέστατα (*magna solemnitate celebratur*) ¹, συνήθως μετὰ δώδεκα ἱερέων καὶ ἐν μεγάλῃ συρροῇ εὐσεβῶν τηλικαύτῃ μάλιστα, ὥστε κατὰ τὰς Πατριαρχικὰς ταύτας παραστάσεις παρεφύλαττον *Γενίτσαροι* πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ ἱστάμενοι, ἐπιστατοῦντες εἰς τὴν τάξιν καὶ ὀδηγοῦντες εἰς τὴν εἴσοδον τοὺς τε ἐπισήμους καὶ τὸ συρρέον πλῆθος, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο δυνατόν καὶ ὁ χῶρος τοῦ ναοῦ ἵνα ἐπαρκέσῃ ², ὡς γίνεται ἔτι καὶ σήμερον. Δὲν εἶναι ἴσως ἄγνωστον ὅτι καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Πατριαρχείῳ δύο ἢ τρεῖς Γενίτσαροι φρουροὶ ὑπῆρχον μετὰ τῶν ἡμετέρων κλητῆρων μέχρι πρὸ ἑκατόν που ἐτῶν.

§ 7. Ἐκ τῆς *Τουρκογραικίας* τοῦ Κρουσίου, ἐκ τοῦ *Ἡμερολογίου* τοῦ Γερλαχίου, ἐκ τινων ἀκόμη ἄλλων σημειωμάτων οἶονεῖ παρερριμμένων καὶ ἐν τοῖς ἐντύποις ἀκόμη τοῦ ἀκαμάτου καὶ ἀληθῶς χαλκεντέρου Κρουσίου δυστυχῶς σπανιωτάτοις συλλέξας ἔχω ὀλίγας περὶ τοῦ κηρύγματος πληροφορίας, τὰς ὁποίας ἂν καὶ οὐχὶ εὐπρεπῶς ἴσως τεταγμένας καὶ ἀνακοινοῦμαι ἐνταῦθα εὐκαιρίας ἐπιλαβόμενος, κατὰ συμβουλὰς φίλων, συμβουλαὶ δὲ φίλων ἀληθῶν καλλίστας φέρουσιν εὐεργεσίας.

ὁ πατριάρχης Δοσίθεος προέθετο κατὰ μῆνα Μάϊον, τοῦ Τόμου τυπωθέντος κατὰ Σεπτέμβριον, ἀναγινώσκονται ἐν ἐκτενεῖ περιλήψει τὰ ἄνω. *Ὁρα καὶ Legrand, Bibl. Hellén: δευτέρας σειρᾶς τ. II σ. 82. Ἀθανασίου Ρήτορος ἱερέως τοῦ Βυζαντίου. Ἀντιπατελλάρως, Parisiis 1655.*

1. Κατὰ τὰς ἐορτὰς ταύτας συνελέγοντο καὶ τὰ ἐλέη. Ὁ Κρούσιος ἐννοεῖ βεβαίως τοὺς ἐκτάκτους δίσκους. Ἀναγράφεται μάλιστα καὶ ἡ λεπτομέρεια, ὅτι τὰ εἰς τοὺς δίσκους ριπτόμενα κερμάτια ἦσαν 1, 2 ἢ 3 δουκάτα, ὅτι ἄλλοι ἔδιδον δέκα ἢ εἴκοσιν ἢ καὶ περισσότερα ἄσπρα, οἱ δὲ μὴ δυνάμενοι οὐδέν. (*—pauperiores vero, nihil.—*)

2. quibus importunos hujusmodi prohibendi potestas est... *Turcogr: 197.* Ἐν δὲ τῷ *Tagebuch* τοῦ Γερλαχίου (σ. 167) ὑπάρχει περιγραφὴ πατριαρχικῆς λειτουργίας ἐν τῇ *Χρυσοπηγῇ*, ναῷ τοῦ Γαλατᾶ. Τὰ τῆς χειροτονίας *Γαβριὴλ τοῦ Φιλαδελφείας* ἐν τῇ Παμμακαρίστῳ (18 Ἰουλίου 1577) ἐκ τοῦ *Ἡμερολογίου* κατ' ἐλευθέραν μετάφρασιν μετέδωκα ἐν τῷ *Νέῳ Ποιμένι* ΚΠόλεως, ἃξια ἵν' ἀποδείξωσιν ὅτι ἡμεῖς τὰ ἀρχαῖα ἔτι καὶ νῦν κρατοῦμεν.

Ὁ Πατριάρχης, ὡς εἶπον, ἔδιδε τὸ παράδειγμα καὶ εἰς τὸ κήρυγμα. **Δύο** ἢ **τρεῖς** ὠμίλει **Ὁμιλίας** ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ **αὐτοῦ** (in sua ecclesia), ἥτοι ἐν τῷ Πατριαρχικῷ ναῷ τῆς **Παμμακαρίστου** (**Φετχιγιέ δξαμι**, νῦν), ὃν εἰρήσθω ἐν παρόδῳ ἀνεκαίνισεν, ἠντρέπισε ¹ καὶ **λαμπρότατον καὶ πάντερπνον κατέστησε** : κελλίον πατριαρχικὸν ἀνεγείρας καὶ δι' ἀναπαύσεις πολλῶν ἀρχιερέων καὶ ἄλλων τιμίων προσώπων, ἐν γλώσση οὐχὶ καταληπτῇ ὑπὸ τοῦ πλήθους, **ἐὰν μὴ** ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἀνεμιγνύοντο καὶ λέξεις τῆς συνηθείας, βαρβαρικά. Ὁ Ἰωάννης Ζυγομαλᾶς μόνον **τρεῖς ἢ τέσσαρας** ἐν διαστήματι δύο μηνῶν εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ Γαλατᾶ, ἥτοι τοῦ Πέραν ² ὠμίλησεν Ὁμιλίας. Ταῦτα κατὰ τὰς ἐγγράφους ἀνακοινώσεις τοῦ Γερλαχίου ἐκ Κπόλεως ³.

§ 8. Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐκηρύσσεται τακτικῶς, ἐκαλλιεργεῖτο παρὰ τῷ Ὁρθοδόξῳ λαῷ, ὅστις φαίνεται δὲν ἐδυσιρόπει οὐδ' ἐχαλέπαινε, ἐὰν ὁ λόγος ἦτο **καὶ μακρός**. Ἡ οἱ λόγοι τῶν τότε χρόνων ἦσαν γλυκεῖς καὶ μετὰ τινος εὐχαριστήσεως ἠκούοντο, ἥτοι ἢ οἱ ἱεροκήρυκες ἦσαν ἄξιοι καὶ περὶ θέματα ἀρεστά, καταληπτὰ ἡσχολοῦντο καὶ εὐχαρίστως ἠκούοντο, ἢ οἱ ἀκροαταὶ ὄντες ὑπομονῇ κατωχυρωμένοι δὲν ἐθεώρουν τὸν χρόνον τῆς τοιαύδε ἢ τοιαύδε ἀκροάσεως ἀπολωλότα, μὴ τυρβαζόμενοι περὶ πολλά, ὡς οἱ τῆς σήμερον. Σοφώτατος Πατριάρχης, Κύριλλος ὁ Λούκαρις ἐν ταῖς **Ὁμιλίαις** αὐτοῦ ἀπέφευγεν, ὡς βεβαιοῖ ὁ εἰδικῶς διεξεληθὼν τὸ περ εχόμενον τῶν διδασκῶν Χρυσόστομος ὁ Παπαδόπουλος (νῦν Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος) εἰδικὴν ἐξέτασιν δογματικῶν ζητημάτων καὶ διέτριβε περὶ ἠθικὰ πρακτικὰ θέματα ⁴.

Τὸ κήρυγμα ἐγίνετο καὶ ὑπὸ προσώπων μὴ ἐχόντων ἴσως τ' ἀπαιτούμενα προσόντα, καὶ δι' ἀναγνώσεως λόγων ἀπὸ ἀρχαίου χειρογρά-

1. Туркогр. σ. 180—181.

2. Αὐτόθι, σ. 197.

3. Ὅρα περὶ Σωφρονίου πατριάρχου (1780) τί γράφει ὁ Κούμας ἐν ὑποσημειώσει τῆς 17 § ἐνταῦθα.

4. Ὁ σοφὸς φίλος κ. Χρυσόστομος ἐμελέτησεν ἐν τοῖς χειρογράφοις τοῦ ἐν ΚΠόλει Ἱεροῦ Μετοχίου τοῦ Π. Τάφου τοὺς κώδικας τοὺς περιέχοντας καὶ ἰδιογράφους Διδαχὰς τοῦ Λουκάρεως καὶ ἐδωροφόρησεν ἡμῖν τῶν Διδαχῶν τούτων **Πίνακα** χρησιμώτατον, ἐν ᾧ καὶ τὸ **ἔτος** καὶ ὁ **μῆν** καὶ ἡ **ἡμέρα** καὶ ὁ **τόπος**, ἐν ᾧ ἐξεφωνήθησαν ἀναγράφονται. (Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως: Πίναξ Ὁμιλιῶν... Ἀλεξανδρεῖα 1913). Εἶναι δὲ τοσοῦτον μᾶλλον εὐτύχημα ἢ ὑπόδειξις αὕτη, διότι ἀπὸ ἐτῶν ἢ Βιβλιοθήκη τοῦ Ἱ. Μετοχίου εἶναι κεκλησμένη, ἀπρόσιτος, ἢ δὲ τύχη αὐτῆς ἄδηλος.

φου· αντιγεγραμμένων ἢ ἀποστηθιζομένων ἢ ἀπὸ ἐντύπου τοιούτων Συλλογῆς· διότι τοιαῦται συλλογαὶ ἐν καιρῷ τυπωθεῖσαι ἦσαν πρῶτοι, ὥς ἡ τοῦ βιβλίου τοῦ ὀνομαζομένου *Θυσαυρὸς* (οὕτω) τοῦ ὑποδιακόνου *Δαμασκηνοῦ τοῦ Θεσσαλονικέως* ἐν Βενετίᾳ κατὰ τὸ 1570 τύποις ἐκδεδομένου· ἐν ᾧ 42 περιέχονται λόγοι ¹ «ἀναγκαῖον ἔκριναι... λέγει ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ἐκδόσεως ταύτης, πεζοῖς τισι λόγοις τὴν «Γραφὴν εὐληπτον τοῖς ἐντυγχάνουσι δρᾶσαι καὶ μάλιστα τοῖς αἰτήσασιν, ... πλὴν οἱ ἐντευξόμενοι ἀνὰ χεῖρας λαμβάνοντες, εὐχεσθε καὶ σύγγνωσθε τῆς ἀμαθείας, καὶ οἱ κρεῖττον ἐπιστάμενοι εἰσφερέτωσάν τι παρ' αὐτῶν τῇ δέλτῳ ταύτῃ, ἔμοιγε γὰρ οὐχ ὅσον ἦν τῆς ἀξίας, ἀλλ' ὅσον τῆς σαφηνείας τοσοῦτον ἐσπούδασταί τε καὶ γέγραπται.» Αὐτὸς ὁ Σχολάριος ἔγραφε καὶ ἀνεγίνωσκε λόγους ², ὥς ἐπὶ τῇ Μεταστάσει τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου ἐν τῇ *Παμμακαρίστῳ* κατὰ τὸ 1464: αὐτὸς ἀφῆκεν «Ὁμιλίας σχεδιασθείσας ὑπ' αὐτοῦ ἵνα ἀναγινώσκωνται ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καθ' ἐκάστην Κυριακὴν ἐκ διαδοχῆς μετὰ τὸ ἄρ' στον, συναγομένων τῶν ἐνοριτῶν ἐν ἐκάστῃ ἐκκλησίᾳ, πᾶν ἀναγκαῖον περιέχουσαι» ³. Ἄλ-

1. Τοῦ βιβλίου περιγραφή παρὰ Legrand, *Bibliogr. Hellénique* ¹ τ: II σ. 12—16. Ὁ Legrand ἐν ὑποσημειώσει ἀναφέρει ὅτι τοῦ *Ἀλβέρτου Μαρίνου* λόγοι 28 φυλάσσονται ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ· διότι ἕτεροι ἐξ συμπεριελήφθησαν ἐν τῇ σειρᾷ τῶν 42 τοῦ *Θυσαυροῦ*. Τὴν σειρὰν 25η εἶναι ἡ ἐπὶ τῇ ἐορτῇ τῆς Ὁρθοδοξίας.

Ἐνταῦθα κρίνω ἄξιον ἵνα ὑπομνήσω ὅτι καὶ πρότερον κατὰ τὸ 1560 ἐξεδόθησαν καὶ αἱ *Διδαχαὶ Ἀλεξίου τοῦ Ραρτούρου*... «ἐρμηνευθεῖσαι παρ' αὐτοῦ εἰς κοινὴν διάλεκτον πρὸς μεγίστην ὠφέλειαν παντὸς τοῦ χριστιανύμου λαοῦ». Legrand, *Αὐτόθι* ¹ I σ. 308. Αἱ *Διδαχαὶ* ὅλαι δέκα καὶ πέντε. Πέμπτη τὴν σειρὰν ἡ τῆς Ὁρθοδοξίας. Καὶ ὁ Κρούσιος, λέγει ἐν τῇ *Turcograecia* σ. 250 ὅτι αἱ διδαχαὶ αὗται ἦσαν doctae et pulchrae conciones· διεξῆλθε ταύτας ἐν Ἑσλίγγῃ, ὅπου εἶχε καταφύγει ἐκ Τυβίγγης, διότι ἔκλεισεν τὸ Πανεπιστήμιον propter pestem ἀπὸ τῆς 15 29 Δεκεμβρίου τοῦ 1571.

2. Ὁρα: *Ἀπάντων* Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου ὑπὸ Sideridès X καὶ Jugie τ: A' σ. 197, Paris, 1928.

3. *Δάμπρου Σπ*: Παλαιολόγια, 1912 τ: B'. σ. 129. Πλὴν τῶν ἑκατοντάδων Ὁμιλιῶν τοῦ Λουκάρεως, περὶ ὧν εἶπον, σημειωθήτωσαν καὶ ὑπερδιακόσιαι Ὁμιλῖαι τοῦ Μαργουνίου εἰς τὰς κατ' ἐνιαυτὸν λεγομένας δεσποτικὰς καὶ θεομητορικὰς ἐορτάς, ὧν κατὰ τὸ 1598 γράφων ὁ ἴδιος εἰς τὸν φίλτατον αὐτοῦ Ἑσχέλιον εἰς Αὐγουσταν ἐπεξήτει τὴν ἐκδοσιν. (Βλέπε Legrand, *Bibl. Hellénique* ¹ τόμ. B'.) σ. LXXVIII.

λως συνηθέστατα in diebus Quadragesimae concionantur memoriter ἀπὸ μνήμης δῆλα δὴ οὐχὶ δὲ ἀπὸ τετραδίου.

Κατ' ἄλλην ἐπιστολιμαίαν ἀνακοίνωσιν ἐκ ΚΠόλεως τοῦ Γερλάχιου (17 Μαΐου 1576) ὁ Πατριάρχης ἐν εὐθέτῳ καιρῷ τρεῖς ἢ τέσσαρες Ὁμιλίας ἐν τῷ Πατριαρχικῷ Ναῷ ἐξεφώνησε καὶ δὴ ἐν γλώσση κοινῇ καὶ τοῖς πᾶσι καταληπτῇ (lingua vulgari omnibusque intellecta) ἵνα τὴν πάτριον εὐσέβειαν στηρίξῃ καὶ τὴν ἠθικὴν, ἀπὸ τῆς ἀσεβείας δὲ καὶ ἀνηθικότητος τοὺς πιστοὺς ἀπομακρύνῃ (κατὰ τὸ 1575). Ἀλλὰ καὶ κατὰ Φεβρουάριον (26) τοῦ τρέχοντος ἔτους (=1576), συνεχίζει ὁ Γερλάχιος, ὁ μέγας ἐρμηνευτὴς ὠμίλησε περὶ τῆς ἐσχάτης κρίσεως. Ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας εἶχεν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ αὐτοῦ καὶ τὸν μοναχὸν **Ματθαῖον**, ἄνδρα πεπαιδευμένον (non indoctus), ὅστις κατὰ τὴν μεγάλην Τεσσαρακοστὴν ἐκήρυττε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, περὶ οὗ κατωτέρω ἐν οἰκείῳ μέρει γίνεται λόγος 1. (Ὅρα § 12).

1. T u r c o g r: 197.

Ἐνθυμοῦμαι ὅτι ὁ σεβασμιώτατος ἐκεῖνος μητροπολίτης Ἰμβρου—Μηθύμνης ὁ γλυκύτατος **Νικηφόρος Γλυκάς**, ὁ σὺν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ μελέτῃ καὶ φύσει δώρημα ἄνωθεν τὴν ρητορικὴν ἔχων, μόνον δὲ σώματος εὐρωστίαν μὴ ἐμφανίζων, οὐχὶ ἐξ ἐκείνων οἵτινες δρῶντες τὰ αἰσχίστα λόγους τοὺς ἀρίστους ἀσκοῦσι ἐκφωνήσας, ὥς αὐτὸς ἐξομολογεῖται εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματα αὐτοῦ, κατὰ τὰς δύο Κυριακὰς τῶν Νηστειῶν (τοῦ 1872) δύο Ὁμιλίας προσεπάθησεν ἵνα δώσῃ νύξιν περὶ τοῦ ἀμεληθέντος θείου κηρύγματος καὶ τῆς ὑπὸ τὴν ἀνάγκην ταύτην ἐκπαιδεύσεως τῶν κληρικῶν. Ἐγγράφως παρὲς κάλει τὸν πατριάρχην Ἀνθιμον τὸν ζ' (τὸν Κουταλιανὸν) ἵνα ἐνισχύσῃ τὸ κήρυγμα καὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ προστατεύσῃ τὴν Ἱ. Θεολογικὴν Σχολὴν κατὰ τὴν τρίτην ταύτην πατριαρχίαν αὐτοῦ ὥς κατὰ τὰς πρώτας χάριν τοῦ γοήτρου τῆς Ἐκκλησίας, διότι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀειμνήστου Τυπάλδου, οὗ καὶ τὸν ἐπιτάφιον Λόγον εἶχεν ἐκφωνήσῃ, οὐδεὶς ἐφρόντισεν ἵνα μορφωθῶσι **καλοὶ ἱεροκῆρυκες**. Ἦσαν οἱ χρόνοι τοῦ Βουλγαρικοῦ Σχίσματος, δὲν ἔπρεπεν ὅμως ἡ πατριαρχία ἵνα δαπανηθῇ εἰς τοῦτο μόνον, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁποία λύσις καὶ ἂν ἐπιτευχθῇ οὐδὲν καλὸν δύναται εἰς τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν ἵνα προκύψῃ. Ἐπέμεινεν ἔπειτα καὶ μητροπολίτης ἐκλεγείς ἐπὶ τοῦ κηρύγματος, ὅπερ ἐθεώρει ὡς σωστικὸν μέτρον διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, ἐὰν καλῶς ἤσκειτο. Τοιαῦτα ἐφρόνουν καὶ ἄλλοι πατριάρχαι καὶ ὁ νῦν τὸν οἰκουμένικόν θρόνον κοσμῶν Βασίλειος ὁ Γ', ὅστις ἐν ἰδίᾳ περιόδῳ ἐκδόσεως τῆς **Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας** εἰς 8ον (1885, 1886) τόσα σοφὰ ἀλλὰ σαφῆ καὶ προσιτὰ διδάγματα ἔγραφε καὶ ἐδίδασκε καὶ μετὰ ταῦτα μέχρι πρὸ τριῶν χρόνων, καθ' οὓς δι' ἄνωτέρους λόγους εἰδικὸς ἱεροκῆρυξ ἀκολουθεῖ αὐτῷ ἐπισκεπτομένῳ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τὸ ὀρθόδοξον πλήρωμα.

Ὁ ἀείμνηστος Γλυκάς εἶχεν ἑαυτῷ τάξει ἵνα συνεχίσῃ μελέτην περὶ τῶν ἱεροκηρύκων, τοῦ κηρύγματος, τῆς γλώσσης καὶ τῶν θεμάτων, περὶ ἃ ἐστρέ-

Β'.

§ 9. Ὁ γέρων Ζυγομαλᾶς, κατὰ τὰς ἀνακοινώσεις τοῦ Γερλαχίου, δημοσιευομένας ἐν τῷ **Ἡμερολογίῳ** αὐτοῦ, τῇ 11 Δεκεμβρίου τοῦ 1576 μεταβὰς εἰς τὴν γερμανικὴν πρεσβείαν ἐν τῇ μετὰ τοῦ Γερλαχίου συνομιλίᾳ ἀνέφερεν ὅτι οἱ πρόκριτοι τοῦ Πέραν (die vornehmsten zu Pera oder Galata) παρεκάλεσαν αὐτὸν ὅπως κατὰ τὴν προσεχῇ Κυριακὴν (=16 Δεκεμβ.) κηρύξῃ καὶ ὅτι εἶχε κατὰ νοῦν ἵνα λάβῃ ὡς θέμα, τὸν δεῖπνον, ὃν ἐποίησεν ἄνθρωπός τις καὶ εἰς ὃν ἐκάλεσε πολλοὺς (*Δουκ. ΙΔ, 16*) ¹. Ὁ Γερλάχιος ἐν τῷ **Ἡμερολογίῳ** προστίθῃσι καὶ τὴν λεπτομέρειαν ὅτι ὁ Ζυγομαλᾶς καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐκφωνηθησομένου λόγου ἔδειξε καὶ ὅτι πρὸς ἐξηγήσιν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ μεγάλου Δείπνου λόγον περὶ τοῦ Χριστοῦ, ἐνανθρωπήσαντος καὶ ἀποστείλαντος τὸν δοῦλον αὐτοῦ ἵνα καλέσῃ τοὺς κεκλημένους... 'Αφ' ἑτέρου καὶ τῇ 22 Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ Ζυγομαλᾶς ἐπισκεψάμενος αὖθις τὸν Γερλάχιον μετὰ ἄλλων ἐπέδειξε καὶ νέον **Λόγον** (Oration oder Rede), ὃν ἔμελλεν ἵνα ἐκφωνήσῃ κατὰ τὴν ἐπικειμένην ἑορτὴν τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως. Ἦρχιζε, πληροφορεῖ ἡμᾶς ὁ Γερλάχιος—δι' ἐπικλήσεως τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας, ὀνομάζει αὐτὴν **ἐλπίδα** αὐτοῦ [*πρβλε: τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου*] **μητέρα τοῦ Φωτὸς** [*πρβλε: ... ἐν ὕμνοις τιμῶντες...*] καὶ προβαίνει εἰς τὴν ἐρμηνείαν περὶ τῆς ἐν τῷ Χριστῷ ἐνώσεως τῶν δύο φύσεων, ἀρύεται ἐκ τοῦ Ναζιανζοῦ....

§ 10. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ κηρύγματος ὁ Ζυγομαλᾶς τηρεῖ μέσσην ὁδόν, ἥτοι «κηρύττει ἐν γλώσσῃ μέσῃ, κατὰ τὸ ἥμισυ ἀρχαία (allen Rechten) καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ἐν κοινῇ τοῦ λαοῦ, δη-
φοντο αἱ Ὀμιλῖαι καὶ συλλέξει κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ συνοδικὴν περί-
οδον καὶ σημειώσεις οὐκ ὀλίγας καὶ καταρτίσει περικοπὰς ἐκδεδομένων τε
καὶ ἀνεκδότων Ὀμιλιῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ Λουκάρεως τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ
τοῦ Ἱ. Μετοχίου τοῦ Π. Τάφου ἀποκειμένων, περὶ ὧν βλέπε ἀνωτέρω ἐν
προηγουμένη σημειώσει. Καὶ ἦτο ὁ ἀείμνηστος λόγῳ τε καὶ ἔργῳ ὁ ἐνδε-
δειγμένος διὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην. Τί ἀπέγειναν αἱ πολλαὶ αὗται ἐν τετρα-
δίοις σημειώσεις, δι' ἃς ἐπεκούρησαν κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν ὁ ἐλλόγιμος
καθηγητὴς ἐν Ἱερουσαλὴμ κ. Κ. Ἡλιάδης, ὀλίγον δὲ ἐσθ' ὅτε καὶ ὁ σημει-
ούμενος ταῦτα; Ἐμείναν παρὰ τῷ ἀνεπιῷ αὐτοῦ Χρυσοστόμῳ Γλυκᾷ, νῦν
ἰατρῷ;

1. T. T a g e b u c h σ. 276, στήλη πρώτη. Ἡ παραπομπὴ εἰς τὸ κερ: καὶ τὸ ἐδάφιον τοῦ Εὐαγγελιστοῦ ἀνήκει αὐτῷ τούτῳ τῷ Γερλαχίῳ καὶ οὐχὶ ἐμοὶ ἀπαλλαγέντι τοῦ κόπου τῆς εὐρέσεως τοῦ οἰκείου μέρους, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τῆς διαπιστώσεως τοῦ πράγματος. *Πρβλ:* καὶ σ. 278 κ. ᾱ. — Τὰ διὰ γωνιωδῶν παρενθέσεων ἐμά.

μῶδει (und halb in der gemeinen Poebel Sprache)» Ἐπὶ τοῦ σημείου τῆς παρατηρήσεως ταύτης ἐξαιτοῦμαι τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου τῶν γραμμῶν τούτων εἰς αὐτὴν τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ δημοσιευμένου λόγου· αὐτὸς δότω οἷαν κρίσιν προκρίνει ¹.

Ὅτε δὲ πάλιν μετὰ τὰς ἐπὶ τῷ νέῳ ἔτει (1577) ἑορτὰς ὁ Ζυγομαλάς τῇ 13 Ἰανουαρίου παρευρεθείς ἐν κηρύγματι τοῦ Γερλαχίου μετ' ἀνταλλαγὴν ἰδεῶν ἐπὶ τοῦ κηρύγματος, παρεκλήθη κατ' ἐντολὴν τοῦ Κρουσίου ἵνα ἐγχειρίσῃ εἰς αὐτὸν ὁμιλίαν τινὰ *ἐν γλώσσῃ Ἑλληνικῇ κοινῇ*, ἀπήντησεν, ὥς βεβαιοῖ ὁ Γερλάχιος ἐν ἰδιατέρᾳ πρὸς τὸν Κρουσιον ἐπιστολῇ ² ὅτι εὐκοπώτερον εἰς αὐτὸν εἶναι καὶ προτιμᾷ ἵνα συντάξῃ ἑκατὸν λόγους ἐν καλῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ (antiqua) ἢ ἓνα ἐν δημῶδει, καὶ ὅτι δὲν ἐπεθύμει ἵνα κοπιᾷ πρὸς σύνταξιν λόγου ἐν γλώσσῃ βαρβάρῳ. Οἱ λόγοι Ἑλληνες ἢ Γραικοί, ὥς ἐλέγοντο, εὐχερέστατα μετεχειρίζοντο τὴν ἀρχαίαν, ὥς βεβαιοῖ πάλιν αὐτὸς ὁ Γερμανὸς ἐφημέριος ³.

Τὰς αὐτὰς πληροφορίας μεταδίδει εἰς τοὺς ἐν Τυβίγγῃ καὶ δὴ εἰς τὸν Κρούσιον ὁ ἐν τῇ ἐφημερίᾳ τῆς Γερμανικῆς πρεσβείας τὸν Γερλάχιον διαδεξάμενος *Σολομὼν Σβάϊγγερ, ὁ Σουηκκῆρος*, οὗ αἱ πρὸς τοὺς ἐν Τυβίγγῃ καὶ τοὺς ἡμετέρους ἐν ΚΠόλει σχέσεις γνωσταὶ καὶ ἐκ τοῦ ἐκδεδομένου ἀκόμη *Ὀδοιπορικοῦ* ⁴. Ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ τῶν Ὀδοιπορικῶν τούτων Ἀπομνημονευμάτων τοῦ καθ' Ἑλληνας *Σιωπικοῦ* «von der Griechen Religion und geistlichen Personen» ἀναφέρεται ὅτι οἱ «Ἑλληνες συνέρχονται ἐκάστην Παρασκευὴν καὶ Κυριακὴν εἰς τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν... ἵν' ἀκροασθῶσι τῆς θείας

1. Εἰς τὰ ἐμὰ «Germanograeca» ἐν ὑποσημ: 3 τῆς 41 σελίδος ἔμεινεν ἀδιόρθωτον σφαλμα σπουδαῖον: ἐξέπεσεν ἐκ τῆς φράσεως «ἐν ἀπλῇ δημῶδει» ἢ προτασσομένη λέξις οὐχί. Ἀναγνωστέον «ἐν οὐχί ἀπλῇ δημῶδει» ὥς ἀκριβῶς πολλῶ πρότερον ἐν μικρᾷ σημ: τῆς 400 σελίδος ἐν τῇ *Ἐκκλησιᾳ: Ἀληθεία* τοῦ 1890 ἴσταται.

2. T u r c o g r: σ. 197.

3. *Αὐτόθι*, σ. 496. Lingua graeca, Constantinopoli hodie purior adhuc est, quam aliis in partibus Graeciae: διότι, ἐξακολουθεῖ λατινιστί, ἦτο ἔδρα τοῦ αὐτοκράτορος καὶ εἶναι..... Καὶ αἱ γυναῖκες ἀκόμη [περὶ Ἑλληνίδων ὁ λόγος] (valde diserte et decore) λίαν σαφῶς καὶ κομψῶς τὴν κοινὴν γλῶσσαν ὁμιλοῦσι.

4. Salomon Schweigger... Reisebeschreibung... nach Con)pel und Jerusalem,... Gedruckt in Nürnberg... MDCXIII, *εἰς 4ον μετ' εἰκόνων. Ὅρα ἐν σ. 213 τῆς ἐκδόσεως ταύτης τοῦ πολυτίμου τούτου βιβλίου. Ὁ Σιωπικὸς ἠκολούθησεν εἰς ΚΠολιν τὸν πρεσβευτὴν Ἰωακεῖμ von Sinzendorff.

» λειτουργίας... Τὸ κήρυγμα τελεῖται κυρίως κατὰ τὰς νηστείας... ὅλαι
 » αἱ λειτουργίαι (Gottesdienst) τελοῦνται (in pur und fein grie-
 » chisch.) εἰς καθαρὰν καὶ κομψὴν Ἑλληνικὴν, τὴν ὁποίαν ἡ οὐδόλως
 » ἡ ὀλίγον ὁ κοινὸς λαὸς (gemein Pöbel) ἐννοεῖ. Οἱ κήρυκες μετα-
 » χειρίζονται ἐν τῷ κηρύγματι κοινοτάτην γλῶσσαν, ἀλλὰ διὰ τὰς πρὸς
 » στήριξιν τῆς διδασκαλίας αὐτῶν ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ ἐκ τῶν
 » Πατέρων μαρτυρίας τηροῦσι τὴν ἀρχαίαν...» τὸ ἀρχαῖον δῆλα δὴ
 κείμενον δὲν μεταβάλλουσιν ἀλλ' ἐξηγοῦσι δι' αὐτοῦ τὴν διδασκαλίαν
 αὐτῶν καὶ ὁδηγοῦσι τὸ ἐκκλησίασμα πρὸς τὸν σκοπὸν, οὗ ζητοῦσιν ἵνα
 ἐπιτύχωσιν κηρύττοντες.

Ἄλλ' ἐπὶ τῇ παρατηρήσει τοῦ Γερλαχίου ὅτι τὸ κήρυγμα ἔπρεπεν
 ἵνα γίνηται ἐν γλώσσῃ κοινῇ πρὸς ὠφέλειαν αὐτοῦ τούτου τοῦ λαοῦ,
 ὁ Ζυγομαλᾶς ἀπήντησεν: ὅτι ἥρκει καὶ δύο τρεῖς τῶν ἀκροατῶν ἵνα
 τὰ κηρυττόμενα ἐννοῶσιν, ἄλλως ἐὰν ἤθελε καὶ ἐνόμιζε τοῦτο σκό-
 πιμον ἡδύνατο ἵνα παρακαλέσῃ τὸν Πατριάρχην ὅπως συστήσῃ καὶ
 διατάξῃ τοῦ λοιποῦ ἄλλην γλῶσσαν ἐν τῷ κηρύγματι τοῦ Θεοῦ λόγου¹.
 Καὶ οἱ ἐκκλησιαζόμενοι δὲν ἡδύναντο ἵν' ἀπαιτήσωσι τοῦτο στοχαζό-
 μενοι τῆς ἰδίας αὐτῶν ὠφελείας; Ἄλλ' εἰς ποίαν ἄλλην γλῶσσαν;
 Ὁ Πατριάρχης συνεφρόνει εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῷ Ζυγομαλᾶ; Οὐδὲν
 λέγει ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ὁ ἐκκλησιαστικὸς Γερλάχιος.

§ 11. Ὁ φίλος ἀναγνώστης ἐν τοῖς ἀνωτέρω παρετήρησεν τὴν τοῦ
 Ἱερεμίου συνήθειαν ἐν ταῖς ἐπ' ἐκκλησίας ὁμιλίαις. Ὁ λόγος τοῦ
 Θεοῦ εἰς ἀκοὰς μὴ ἐννοούντων αὐτὸν ἀκουόμενος ὁμοιάζει τὸν ἐπὶ
 τῶν πετρῶν πίπτοντα καὶ σπειρόμενον σπόρον, κατ' ἀκολουθίαν δὲ
 καὶ τὸ πάθημα αὐτοῦ πάσχει. Ἄλλ' ὁ Γερλάχιος—σημειωτέον τοῦτο—
 ὀνομάζων τὴν γλῶσσαν τῶν ἱεροκηρύκων (antiqua) **ἀρχαίαν** δὲν ἐν-
 νοεῖ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν, τὴν κλασσικὴν, ἀλλὰ τὴν ἐπὶ τῶν Βυ-
 ζαντινῶν, ἥτις ἐθεωρεῖτο, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς χρόνους, περὶ ὧν ὁ λό-
 γος, τοιαύτη, γνωστὸν δὲ ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων
 ροπὴ πρὸ τὸ ἀρχαιῖζον ὕφος καὶ τὸν καθαρόν τῆς γλώσσης προβάλλει
 ἐντονωτέρα, ὥστε διάκρισις τις καὶ ἀντίθεσις τῆς γραφομένης καὶ
 λαλουμένης ἐμφανεστέρα καθίσταται, οἷαδήποτε δὲ ἀπόπειρα οἷονεῖ
 συμβιβασμοῦ τῆς λογιωτέρας πρὸς τὴν ὁμιλουμένην, τὴν **δημώδη**,
 τὴν **ἀπλὴν** ἢ **ἀπλοελληνικὴν**, τὴν **κοινήν**, τὴν **δημότιδα**, τὴν **ιδιω-**

1. Ὁ Γερλάχιος: «aut si libeat, patriarchae mandent, ut alia lingua
 » utantur» πρὸς Κρούσιον, 1 Φεβρ. 1577.

τικὴν πρὸ τῆς Ἀλώσεως δὲν προέκοψε ¹. Ἐντεῦθεν δὲ χρονολογεῖται ἡ πρώτη ὀρμητικὴ τάσις *πρὸς τὴν Ἀναγέννησιν τῶν Γραμμάτων* ἐν τῇ Δ. Εὐρώπῃ, ἣτις ἀμέσως μετὰ τὴν Ἀλωσιν προάγεται, βαθμὴδὸν συμπληροῦται καὶ κατὰ τὸν αἰῶνα, περὶ ὃν ἡ παροῦσα πρόχειρος μελέτη στρέφεται, τελειοῦται, πάλιν τῇ τῶν Ἑλλήνων βοηθείᾳ καὶ τῇ τῶν Εὐρωπαίων προστασίᾳ. Παρ' ἡμῖν δὲ ἀκριβῶς ἡ κατάλυσις τῆς πολιτικῆς ἐνότητος, ἡ εἰσροὴ στοιχείων ξένων ἀπ' Ἀνατολῶν καὶ Δυσμῶν εἰς τὸ θεοφρούρητον κέντρον, ἡ μεθ' ἡμῶν ἀνάμιξις καὶ ἡ ποικίλη ἀναστροφή μετ' αὐτῶν ἐπέδρασε φυσικῶς τῷ λόγῳ καὶ ἐπὶ τῆς γλώσσης. Ἡ γλῶσσα δὲν ἦτο δυνατόν ἵν' ἀποφύγῃ τὴν μῖξιν λατινικῶν καὶ ἄλλων λέξεων καὶ φράσεων φραγκικῶν, σλαυϊκῶν.. ² Ἀπώλετο μὲν ἡ βασιλεία, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ Ἐκκλησία, τῇ δυνάμει δὲ τῆς Ἐκκλησίας οἱ ὀρθόδοξοι συνετήρησαν τὴν γλωσσικὴν ἐνότητα, μεθ' ὅλας τὰς τοπικὰς διαλέκτους, ἢ ὀρθότερον εἰπεῖν, μεθ' ὅλα τὰ ἰδιώματα, ἅτινα ἐχώριζον τὸ Ἑλληνικὸν κατὰ τὸ φαινόμενον ὁμῶς. Διότι Ἕλληνες τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν καὶ πόλεων μεθ' ὅλην τὴν ποικίλιαν τῶν τοπικῶν ἰδιωμάτων συναντώμενοι ἠδύναντο ἵνα συνεννοῶνται ³. Τοῦτο παρατηρήθη καὶ ὑπὸ ξένων. Τὴν Ἑλληνικὴν δὲ διέσωσεν αὐτὸς ὁ χαρακτήρ τοῦ ἔθνους, τοῦ δημιουργήσαντος αὐτήν, αὐταὶ αἱ ἰδιάζουσαι αὐτῇ ἰδιότητες, δι' ὃ πολὺ ὀλιγώτερον ἢ ἄλλαι νεώτεραι γλῶσσαι ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χρόνου καὶ τῶν ξένων καὶ ξενοτρόπων στοιχείων. Ὁ υἱὸς Ζυγομαλάς ἐπιστέλλων πρὸς τὸν Κρούσιον περὶ τῆς μετὰ τὴν Ἀλωσιν καταστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους γράφει διὰ τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς σημεῖον καὶ τάδε σχετικὰ: «[οἱ Ἕλληνες] δεκτικώτατοι εἰσὶν οἱ τοῖς τοιούτοις τόποις

1. *Περὶ*: Λόγους καὶ τοῦ Σχολαρίου.

2. Ὅρα τὰ ἐν τῇ 3ῃ σημειῶσει τῆς 1 § ἐνταῦθα.

3. T u r c o g r: 461—462 τοῦ *Καβάσιλα Συμεὼν* πρὸς Κρούσιον ἐκ ΚΠόλεως ἐπιστελλόμενα: «Περὶ δὲ τῶν διαλέκτων τί ἂν εἴποιμι; πολλῶν οὐσῶν > καὶ διαφόρων ὑπὲρ τῶν ἑβδομήκοντα. Τούτων δ' ἀπασῶν, ἢ τῶν Ἀθηναίων > χειρίστη βουλόμενοι γὰρ εἰπεῖν..... οὕς οἱ τὴν Ἑλλάδα οἰκοῦντες καλῶς τὰ > πολλὰ φθεγγόμενοι, βαρβάρους ἀποκεκλήκασι... Ἐν δὲ τῇ Θεσσαλονίκῃ > καὶ Βυζαντίῳ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν ἄλλῃ Ἑλλάδι εὐρήσεις καλῶς > τὴν καθ' ἡμᾶς ἰδιωτικὴν φθεγγομένους ἐνίους ὥς καὶ τοὺς πάλοι. Κακεί- > νους γὰρ ταύτην (τὴν ἰδιωτικὴν φημί) καθάπερ ἡμᾶς προφέροντας ἐν > πολλοῖς, μάλιστα κωμφοῖς εὐρίσκομεν. Τούτου χάριν οὐ μισοβάρβαρον, > ἀλλ' ἰδιωτικὴν τῶν Ἑλλήνων τις ὀνομάσειεν, εἰ καὶ τινα[s] τῶν βαρβαρι- > κῶν λέξεων... προφέρουσιν. Καὶ ταῦθ' οὕτω μὲν ἔχει. Αὐτὸς δὲ μίαν καὶ > μόνην μαθὼν, ἣν καὶ ἡμεῖς, ἀπάσας καλῶς εἶσῃ».....

»ἐνοικοῦντες, ὅτε διδασκάλου τύχωσι, τῶν μαθημάτων λαμβάνειν, διὰ
 »τὴν ἐνοῦσαν, ὡς οἶμαι, τῷ Ἑλληνικῷ γένει εὐγένειαν καὶ τὴν κράσιν
 »καὶ θέσιν τῶν τόπων αὐτῶν, ἃ πλεονεκτήματα εἰσὶ *θεόθεν ἐμπε-*
»φυκότα καὶ σχεδὸν ἀνεξάλειπτα : τὰ νέφη δὲ τῶν ἐπισυμβαινόντων
 »καθ' ἡμέραν συμφορῶν, τὸν ἥλιον τῶν καλῶν τούτων λάμπειν οὐκ
 »ἔξ καὶ τὴν σοφίαν θάλλειν ¹». Πρὸς στήριξιν δὲ τῶν ὑπ' ἐμοῦ λε-
 γομένων ἵνα μὴ ἐκτείνωμαι πέραν τοῦ δέοντος εἰς θέμα ἄλλότριον
 τοῦ ἐμοῦ κύκλου καὶ μάλιστα ἐν ἐρημίᾳ λόγου καὶ βιβλίων ζῶν καὶ
 γράφων περιορίζομαι εἰς τὴν ὑποβολὴν γνώμης σπουδαιοτάτου ἀνδρὸς
 τὴν Ἀνατολὴν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ ΙΣΤ'
 αἰῶνος περιηγησαμένου, τοῦ Pierre Belon du Mans, ὅστις ἱατρὸς ὢν
 πολλὰ ἠρεύνησε καὶ τῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ σπουδαίας μελέτας ἀφῆκε καὶ
 παρατηρήσεις, dignes d' estre communiquées à notre nation (τῷ
 γαλλικῷ), ὡς ἐν τοῖς τελευταίοις στίχοις τοῦ προλόγου φέρεται ². Καί-
 τοι ἐπικρατεῖ ἀμάθεια (ignorance)... Tous indifféremment parlent
 un language corrompu de l'antique· mais les uns plus elegant
 que les autres· toute fois leurs parolles approchent plus du bon
 grec, que les parolles de l'italien n'approchent du Latin. Ceux
 des villes qui sont sous les Venitiens, parlent aussi bien Ita-
 lien comme Grec: mais les villageois ne parlent que Grec. Les
 Grecs n'ont delaissé les antiques appellations des choses appel-
 lées par noms propres, sinon es lieux on ils ont esté le plus
 frequentez des autres nations... κλ. ³. Ἡ Ἑλληνικὴ ἢ ὁμιλουμένη,
 ἦτο δῆλα δὴ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πολλῷ πλησιεστέρα πρὸς τὴν
 ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν, ἢ ἡ ἰταλικὴ πρὸς τὴν λατινικὴν, ὡς μετὰ προ-
 σωπικὸν ἔλεγχον ὁμολογεῖ ὁ Belon, βεβαιοῖ ἄλλως τε πρὸς τὸν Κρού-
 σιον περὶ διαλέκτων τῆς Ἑλληνικῆς γράφων καὶ ὁ Καβάσιλας ⁴.

1. Turcograec: σ. 94.

2. Les observations de plusieurs singularités et choses memorables, trouvées en Grèce, Asie, Judée, Egypte, Arabie, et autres pays estrangés, rédigées en trois livres, par Pierre Belon du Mans... de figures. Paris, 1555 εἰς 4ον ἡριθμημένον κατὰ φύλλα.

3. φυλλ. 4β. Δὲν εἶναι ὁ κατάλληλος χῶρος ἵνα μεταφέρω ἐκ τοῦ σπανιωτάτου τούτου καὶ σπουδαιοτάτου ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις βιβλίου, ὅπερ ἔχω εὐτυχῶς, τὴν συνέχειαν τοῦ ἄνωθι ἐδαφίου καὶ μάλιστα τοῦ γου κεφαλαίου τὸ πρῶτον μέρος—language des Grecs—Ἀρμοδιώτεροι ἐπιληφθήτωσαν καὶ τὴν ἐν αὐτῷ ἐξέτασιν.

4. Ὅρα τὰς σημειώσεις τῆς προηγουμένης σελίδος. Ἀνάγνωθι περὶ τῆς

Καὶ συντέμνω τὸν λόγον. Ἡ **ἐκκλησιαστικὴ** γλῶσσα, φύλαξ τῶν μνημείων τῆς ὀρθοδόξου πίστεως εἶναι καθαρεύουσα οὐχὶ ὁμῶς ἄμικτος βαρβαρισμοῦ, ταύτης δὲ κατὰ Κρούσιον ποιοῦνται χρῆσιν οἱ ἱερωμένοι καὶ οἱ λόγιοι ἐν τῇ γραφῇ ¹. Ὁ Ἱερεμίας συνεχίζων τὴν φιλότιμον ἐργασίαν τοῦ Πατριάρχου Ἰωάσαφ τοῦ Μεγαλοπρεποῦς διὰ παντὸς μέσου προσεπάθησεν ἵνα διασκεδάσῃ διὰ διδασκάλων εὐσεβῶν, λογίων, σοφῶν τὴν τῆς ἁμαθίας ἀχλύν, ἣτις ἐπὶ τὰ ἡμέτερα ἐπεκάθητο καὶ εἰς τὴν ΚΠολιν, τὸ κέντρον, τὴν πρωτεύουσαν καὶ τῆς Ὀρθοδόξιας, ἐκάλει τοιούτους διδασκάλους, ὥς ἄλλοτε ἔγραψα, καὶ διὰ τὴν Πατριαρχικὴν Μεγάλην Σχολήν. Τοῦτο καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ Μαργουνίου ὃν προσεκάλει, πληροφοροῦμεθα ² **Αἰσχροὺν γὰρ Ἑλλήνων παῖδας ὄντας Λατίνων ἡττάσθαι ἐπὶ σοφίᾳ καὶ τῇ ἄλλῃ παιδείᾳ** καὶ τυπογραφεῖον μάλιστα ἵνα συστήσῃ προθυμήθη πρὸς διάδοσιν τῶν γραμμάτων, ὥς γινώσκομεν τοῦτο ἐξ ἀνακοινώσεως πρὸς τὸν Κρούσιον ³.

§ 12. Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἱεροκήρυκες ἐν **καθαρωτέρᾳ γλώσσῃ** ὀλιγώτερον τοῖς πολλοῖς καταληπτῇ ἐδίδασκον καὶ ἐπέμεινον ἵνα διδάσκωσιν. Ὁ μοναχὸς **Ματθαῖος**, ὁ λόγιος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μητροπολίτου Βερροίας, ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἱερεμίου, ὁ μετ' αὐτοῦ ἐκ Λαρίσης ἐλθὼν, οὗ ἄνωτέρῳ ἐμνημόνευσα (§ 8) ἐκήρυττεν ἐν Ἑλληνικῇ **καθαρωτέρᾳ**, μὴ ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐννοουμένη (lingua puriore, vulgo ignota) διότι **ἀπήρεσκεν** αὐτῷ ἡ δημώδης ⁴. Ἀλλὰ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ δὲν πρέπει ἵν' ἀγνοῇται τὸ ἐξ ἄλλης ἐπιστολῆς τοῦ Γερλαχίου πρὸς τὸν Κρούσιον ὅτι ἐν ΚΠόλει ὠμιλεῖτο ἡ **καθαρωτέρᾳ Ἑλληνικῇ**, δῆλα δὲ ὅτι ἦτο τοῦλάχιστον ἐν μεγάλαις γραμμαῖς ἡ τοῦ κηρύγματος γλῶσσα καταληπτῇ, οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐνόουν τὰ διδασκόμενα, ἐν ταῖς νήσοις δὲ ἡ **μιξοβάρβαρος ἡ ἰτα-**

προόδου τῆς γλώσσης παρὰ Σάθᾳ, Παραστ: Νεοελλην: φιλολογίας, Ἀθήναις, 1870.

1. Turcograec: σ. 273.

2. **Μυστακίδου**: Ἱερὸς κληρὸς. Μάξιμος ὁ Μαργούνιος σ. 15. Βλέπε ὅλον τὸν **Λόγον**, ὃν τῷ Ἱερεμίᾳ ἀπέστειλεν ἐν τῇ μελέτῃ μου ἐκεῖνη. **Πρβλε**: ἄνωτέρῳ σημ. 1 τῆς § 5.

3. Ἀναγνώτω ὁ πλείω βουλόμενος περὶ Ἱερεμίου, συστάσεως σχολείων κλ. ἐν **Μυστακίδου**, **αὐτόθι** ἐπὶ τῇ 25ετηρίδι τοῦ μακαρίτου Κόντου (1893) σ. 137, τοῦ **αὐτοῦ**, Germanograecia σ. 35.

4. Turcograec: σ. 205. «quod se vulgo non accommodet, non probatur».

λικαῖς λέξεσι μεμιγμένη ¹. Ὁ Γεωλάχιος ἀκροασάμενος τοῦ Ματθαίου κηρύξαντος τῇ 25 Μαρτίου 1576 ἐν τῇ *Χρυσοπηγῇ* τοῦ Γαλατᾶ περὶ τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως γράφει καὶ περὶ αὐτοῦ ² ὅτι ἐκτὸς ἐκλεκτῶν λέξεων—κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ— ἦτο καὶ ὑπερβαλόντως ταχὺς κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν. Καὶ ἂν οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα, ὁ Γεωλάχιος ἔχει δίκαιον, διότι ἡ ὁμιλητικὴ φράσις ἵνα καὶ εἰς τὸν ἀκροατὴν ἀρέσῃ καὶ εἰς τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ τοῦ κηρύγματος συντελέσῃ, δέον ἵνα ἔχῃ χρονικὸν μέτρον καὶ εἰς τὴν γοργότητα, βραδέως χωροῦσαν, τὸν τόνον, τὸν χρωματισμὸν τοῦ λόγου. Καὶ ὅμως ἐπειδὴ ρητῶς λέγεται ὅτι ὁ Ματθαῖος ἐν καθαρωτέρῳ ἐκήρυττε γλώττῃ, ἐπειδὴ ἐπαναλαμβάνεται τοῦτο καὶ ἐν τῷ *Ἡμερολογίῳ* τοῦ Γεωλαχίου ³ ἀντὶ πάσης περαιτέρω κρίσεως κατατίθημι τὰς πρώτας σειρὰς Λόγου τινός (περὶ αὐτεξουσίου) ἐπαφιεῖς τὰ λοιπὰ εἰς τὸν ἀναγνώστην : ⁴

Ὁ Λόγος ἄρχεται ὧδε :

«Εἶπεν ὁ Κύριος ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἀκολουθεῖν ἀπαρνησάσθω ⁵

1. *Αὐτόθι*, σ. 489.... Chii, Cretenses italica vocabula immiscent. Πρβλ. : ἐκτενέστερον ἐν *Μυστακίδου* «Excerpta Crusiana» παρὰ Schäfer σ. 504—505.

2. *Αὐτόθι*, σ. 205—206. «voce est promptissima, verbis selectis, sed » nimum celer».

3. σ. 271 «in der alten griechischen Sprache». Ὁρα καὶ τὰς *Ὁμιλίας* Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου : ἐκδ. 1928 Παρισίων.

4. Ὁρα κατωτέρω περιγραφὴν τοῦ κώδικος : Τὸν λόγον τοῦτον εἶχον τὴν ὑπομονὴν ἵν' ἀντιγράψω κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1890: εἶναι «περὶ αὐτεξουσίου».

5. Ὁ Κρούσιος ἐν τῇ ᾠδᾷ : Incipi 3 Mai 79. — Ἐν τῇ ἐτέρᾳ, Marc: 8. » ἐαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθήτω μοι· ὅς γάρ ἂν » θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι.... ὅς δ' ἂν τοι ἀπολέσει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ » ἔνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, οὕτως σῶσαι αὐτήν. Εἰς τρία μοιράζεται » τοῦτος ὅλος ὁ κόσμος· καὶ τὸ μὲν ἓνα λέγεται ἄνω καὶ οὐράνια· τὸ δὲ » ἄλλο λέγεται κάτω καὶ ἄδης, τὸ δὲ τρίτον λέγεται μέσον καὶ ἐπίγεια. » Καὶ πῶς μοιράζεται εἰς τρία : ὁ Παῦλος λέγει εἰς τὸ βον κεφον τῆς πρὸς » Φιλιππησίους· πᾶν γόνυ κάμψει ἐπ' οὐρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθο- » νίων καὶ ὁ μὲν οὐρανὸς εἶναι ἀγγέλων καὶ ἁγίων καὶ δικαίων κατοικήσεις· » ὁ δὲ ἄδης εἶναι τῶν δαιμόνων καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν κατοικητήριον· τὰ δὲ » ἐπίγεια εἶναι κοινὸν οἰκητήριον τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῶν καλῶν καὶ τῶν » κακῶν. Διὰ τοῦτο ἐν τῷ οὐρανῷ ἁμαρτία δὲν εἶναι, μόνον ἀρετὴ πολι- » τεύεται, καὶ εἶναι φῶς ἀνέσπερον· ἄρχει καὶ ἐξουσιάζει ὁ Θεὸς καὶ τε- » λεῖται καὶ ὕμνος ἀκατάπαυστος ὑπὸ τῶν ἀγγέλων καὶ πληροῦται καὶ ἓνα » θέλημα Θεοῦ· ἐν δὲ τῷ ἄδῃ ἀρετὴ δὲν εἶναι καθόλου, μόνῃ ἡ ἁμαρτία » ἐπικρατεῖ· καὶ εἶναι καὶ σκότος ἀτελεύτητος, ἄρχει καὶ ἐξουσιάζει ὁ δαί- » μων, καὶ μετάνοιαν δὲν πολιτεύεται, μόνον πληροῦται τὸ θέλημα τοῦ ἐχ-

Γ.

§ 13. Εἰς τὸν Κρούσιον λοιπὸν τὸν *φιλελληνέστατον* (οὕτω), τὸν *Ἑλληνομαθέστατον*, τὸν *φιλελεήμονα* καθηγητὴν τῆς Τυβίγγης ὀφείλομεν τὰς σημειώσεις ταύτας καὶ διὰ τὴν γλῶσσαν ἀκόμη, ἣν μετεχειρίζοντο ἐν τῷ κηρύγματι οἱ ἱεροκήρυκες. Ἐπειδὴ δὲ οὗτος εἶχεν ἐπιδείξει οὐ μικρὸν ἐνδιαφέρον καὶ διὰ τὴν νέαν ἡμῶν γλῶσσαν καὶ ἠκρίβωσεν ὅτι ἐν Ἀνατολῇ πανταχοῦ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Νικαίᾳ καὶ τῷ Ἰκονίῳ ἐλαλεῖτο ἡ Ἑλληνικὴ οὐχὶ ὅμως ἐν ἐκείνῃ τῇ ἀρχαίᾳ καθαρότητι (non illa vetere puritate), ἐπειδὴ, ἐπαναλαμβάνω, ἰδιάζουσας ἐπιμέλειαν περὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς ὁμιλουμένης καὶ γραφομένης ἑλληνικῆς κατέβαλε, προυκάλεσε καὶ εἰδικωτέραν ἔρευναν καὶ διὰ τὴν γλῶσσαν, ἣν μετεχειρίζοντο οἱ τοῦ Θεοῦ λόγου διδάσκαλοι, οἱ *Θεοκήρυκες*, ἐπ' ἐκκλησίας. Ἐνδιαφέρετο ἄλλως τε καὶ διὰ τὸ κήρυγμα, δι' ὃ εἶχε προσορισθῇ παιδιόθεν ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, εἰ καὶ ἀπέκλινεν εἰς τὸ διδασκαλικόν. Δὲν πρέπει δὲ ἐν τῷδε τῷ μέρει τοῦ λόγου γενόμενος ἵν' ἀποσιωπήσω ὅτι ὁ τῆς Τυβίγγης γηραιὸς διδάσκαλος μέχρι βαθέος γήρατος τακτικώτατα κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ ἑορτὰς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μετέβαινε καὶ μετ' ἰδίας ὅλως στοργῆς ἠκροᾶτο τῶν ὁμιλιῶν διασήμεων Θεολόγων συναδέλφων αὐτοῦ ἢ καὶ μαθητῶν ἢ καὶ φίλων, ὀνομαστῶν ὅμως *Θεοκηρύκων*, καὶ κατὰ τοὺς ἑσπερινοὺς ἀκόμη προσήρχετο, ὅτε δεύτερον κήρυγμα ἠγγέλλετο ¹ καὶ ὅτι ἐγκρα-

» θροῦ· ἀμὴ εἰς τὴν Γῆν ὅπου εἶναι τὸ μέσον, ἐνεργοῦνται περισσότερον
» τὰ κακά, εἰς καμπόσους πολιτεύεται καὶ ἀρετὴ· διατὶ δὲν εἶναι ἄνθρωπος
» ὅπου νὰ μὴ δὲν μετέχη καλοῦ καὶ κακοῦ· καὶ ὅσοι εἶναι καλοὶ, ἀρχονται
» καὶ ἐξουσιάζονται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· καὶ ὅσοι εἶναι κακοὶ ἐξουσιάζονται ὑπὸ
» τοῦ δαίμονος. Τὸ λοιπὸν καθὼς.....»

1. Καθ' ἐκάστην σχεδὸν ἐν τοῖς *Ἡμερολογίοις* ἀπαντῶμεν: π.χ. Febru: 22 [1596] ... Duarum concionum summas, domi Graecè notavi... Juli 18: Duas conciones Graecè in Templo excepi. Dec. 30: Concionen in Ecclesia audiens, domi Graecè notavi breviter. Τῇ 1ῃ Janu [1597:] Conciones 2 Graecè scripsi: priorem in Templo. At etiam alteram καὶ οὕτω καθεξῆς· ἀλλὰ καὶ περισσοτέρας τῶν δύο Ὁμιλίας κατέγραφεν ἢ συνόψει ἐνέγραφεν, οὕτως ὥστε σήμερον ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Τυβίγγης ὑπὸ γρ: καὶ ἀρ: Μβ, 19 *ὑπερεξακισχίλιαι Ὁμιλίας* (Conciones) φυλάσσονται ἐν κάλλιστα ἐσταχωμένοις *δέκα καὶ ἐννέα* τόμοις (χάρτ: 21×16 ἑκατ: εἰς 4^{ον}). Εἰς τοὺς πέντε πρώτους τόμους κατὰ καταμέτρησιν αὐτοῦ τοῦ Κρούσιου ἀπὸ τῆς 7 Φεβρ: 1563 24 Μαΐου 1573 περιλαμβάνονται 1687 Ὁμιλίας, ὧν αἱ 1450 εἰς ἑλληνικὴν αἱ δὲ λοιπαὶ εἰς λατινικὴν γλῶσσαν.

Πρβλ: καὶ Schmid W. Verzeichnis—1902, Tübingen. Ἄς προσθέσω

τῆς τῆς Ἑλληνικῆς γενόμενος ἀμέσως τοῦ ρήτορος ὁμιλοῦντος εὐχερῶς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τὰ κηρυττόμενα μετεγλώττιζεν ἢ κατ' οἶκον συνοπτικῶς ἐν ἐπὶ τούτῳ Συλλογῇ κατέγραφε. Ὡς ἐκ τῆς ἀδιαπτώτου ταύτης ἐπιμελείας τοῦ Κρουσίου ἔχομεν σήμερον εἰς **δέκα ἐννέα** ἢ **μᾶλλον εἰς εἴκοσι** τόμους Ὀμιλίας (in Ecclesia Conciones) ἐν ὧν **σχεδὸν ἑπτακισχίλις**.

Ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸν ἄνωθι σημειούμενον ἀριθμὸν προσθετέον καὶ ἑτέρας **519 Ὀμιλίας**, ἃς αὐτὸς ὁ ἴδιος συνέθετο ἢ καὶ ὠμίλησεν ἐφ' ὧν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς τοῦ ἐνιαυτοῦ λειτουργίαις. Αὗται μεθ' ὅλα τὰ παράπονα αὐτοῦ ὅτι «δὲν εὐρίσκει χορηγίαν εἰς τὸ δημοσιεύεσθαι» (Diarium V. 1597) ἐδημοσιεύθησαν εἰς τέσσαρας τόμους συγγράμματος, ὃπερ φέρει τὸν τίτλον **Στέφανος τοῦ Ἐνιαυτοῦ**, τουτέστι ἐξηγήσεις «Εὐαγγελίων καὶ Ἐπιστολῶν τῶν δι' ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐν ταῖς Κυριακαῖς ἡμέραις καὶ ἑορταῖς ἐν ἐκκλησίᾳ ἀναγινωσκομένων»¹.

Ὁ Κρούσιος ὀφείλω ἔτι ἵνα προσθέσω ὅτι πρὸς τοῖς ἄνω καὶ ἄλλας ἔχει ἐν Συλλογῇ δημοσιεύσει **ΚΑΤΗΧΗΤΙΚΑΣ ΟΜΙΛΙΑΣ** ὑπὸ τίτλον **ἐλληνιστὶ** προτασσόμενον² καὶ ὅτι τὴν **πρώτην** ταύτην ἔκδο-

ὅτι καὶ ἄλλος κῶδιξ χαρτῶος ὑπὸ γρ: καὶ ἀρ: Mβ17 Ὀμιλιῶν γερμανιστί, πλείονων ὁμῶς ἐλληνιστὶ (200 in griechischer Sprache nachgeschriebene Predigten) ὑπάρχει, ὅστις κατὰ τὸν κ. Schmid τακτέος εἰς τὴν σειρὰν τῶν τόμων τοῦ ἀνωτέρω σημειωθέντος.

1. Ὁ τίτλος μετὰ τὸν ἐλληνιστὶ ἐν συνεχείᾳ καὶ εἰς τὴν λατινικὴν: Corona anni.... Witebergae, 1602 — 1603. Τέσσαρες τόμοι εἰς δίστηλον ἐλληνιστὶ λατινιστί, **πρώτου μήκους**, ὡς ἀλλαχοῦ σημειοῦται αὐτὸς ὁ συγγραφεύς. Τὸ σύγγραμμα εἶναι καὶ διὰ τοὺς ἡμετέρους ἀξιόλογον.

Περὶ: τί ἔγραφεν ὁ Κρούσιος εἰς τὸν Φιλαδελφείας Γαβριὴλ κατὰ τὴν 31 Μαΐου 1604 περὶ τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἐν ἰδιαιτέρᾳ ἐπιστολῇ, ἣν πρὸ 30 ἔτων κοινὴν πῶς κατέστησα διὰ τῆς Revue de Et: Grecques (1898 σ. 282 - 284).

2. **Πολίτευμα Οὐράνιον**. ἦτοι **Κατηχητικαὶ Ὀμιλίαι**, Μαρτίνου τοῦ Κρουσίου ἐκδόντος. Civitas Coelestis, seu catecheticae Conciones à Martino Crusio editae, ἐν Τυβίγγῃ, 1578» εἰς 4ον = φύλλ: 4+σ: 206. Ἐν τῷ **Πολιτεύματι** τούτῳ ἀνευρίσκει τις Ὀμιλίαν περὶ θρησκείας, περὶ βαπτίσματος, περὶ τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως, περὶ ὠφελείας ἐκ τῆς πίστεως.... περὶ τῆς χρήσεως τοῦ Δεκαλόγου κλ..... Ἐν προσεχεῖ εὐκαιρίᾳ, Θεοῦ εὐδοκίᾳ, ἴσως ἀσχοληθῶ περὶ τὰ **Βιβλιογραφικὰ** τοῦ Κρουσίου, γράψω δὲ καὶ περὶ τούτου ἐκτενέστερον καὶ ἐνίων ἄλλων ἐκδόσεων. Τὴν ἔκδοσιν ταύτην, ἣν εὐτυχῶς κατέχω, κλείει ἡ τοῦ Καβάσιλα περὶ Ἀθηνῶν ἐπιστολὴ (σ. 205—206) ἣν μετὰ ἐξαετίαν ὁ Κρούσιος ἐν τῇ **Τουρκογραφικῇ** περιέλαβε καὶ γνωστοτέραν κατέστησε (σ. 461).

σιν μετὰ δεκαετίαν ἐν δευτέρῳ ἐπλεότυισεν, ἤρουνε προσθεῖς ἐν τοῖς ἄλλοις τμήμασι τοῦ πολυτίμου τούτου βιβλίου καὶ **Ὀμιλίας** ἐπὶ ἄλλων θεμάτων συναφῶν παιδαγωγικῶν καὶ ἐπιστολὰς περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων, ἐπιστολάς, αἵτινες ἢ ἐγένοντο μετέπειτα γνωσταὶ διὰ τῆς **Τουρκογραφίας** (1584) ἢ δι' ἐμοῦ ἀλλαχοῦ ¹. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ Κρούσιος ἐνδιαφέρεται ἵνα ἔχῃ πληροφoρίας καὶ περὶ τῶν **θεμάτων**, περὶ τὰ ὅποια ἐστρέφοντο αἱ τῶν ἱεροκηρύκων τῆς ἡμετέρας ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας **Ὀμιλῖαι καὶ Διδασκαλῖαι**, ὧν ἕνεκα αἱ ἄνωθι πρόχειροι σημειώσεις καὶ πληροφoρίαι μου ὑποβάλλονται τοῖς εἰδικοῖς.

§ 14. Καὶ δὲν προχωρῶ. Ὁ Κρούσιος **ἐπείσθη** ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ζῇ, καίτοι τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν προτέραν αὐτοῦ μεγαλειότητα ἀπώλεσεν ², ἐχάρη ὅτε παρὰ τῶν ἐν ΚΠόλει ἀνταποκριτῶν αὐτοῦ τὰ τῆς θρησκείας καὶ τῆς παιδείας τῶν ἡμετέρων ἐπ' ἀκριβὲς ἔμαθε καὶ τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν δύναμιν τῶν πατριαρχείων, τοῦ Πατριάρχου, ἐγνώρισε. *Maxima Patriarchae auctoritas est quia* κλ. ³ καὶ οὕτω ἠκολούθησε περὶ πάντων ἐν λεπτομερείᾳ τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἐλληνικὰ ἐρευνῶν εὐχόμενος ἐν ταῖς προσευχαῖς αὐ-

1. Ὁρα Turcogr: 428—435, ἔνθα πλήρης δημοσιεύεται ἡ πρὸς τὸν Κρούσιον ἐπιστολή. *Πρβλε*: Mystakides, R. E. Grecques 1898 σ. 291 κ. ἐ. Ἡ νεωτέρα αὕτη ἔκδοσις ἔχει 698 σελίδας καὶ ἐν τῇ μὴ ἡριθμημένῃ (=699) σελίδι τὴν εἰκόνα τοῦ Κρουσίου, 1588, εἰς 4^{ον}. Ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Γυβίγγης: Gi, 360.

2. Ὁ μακαρίτης ἱερομόναχος **Θεόπιστος** ἐκ τοῦ λογίου τάγματος des Augustins de l'Assomption, ἐν ΚΠόλει τὸ τοῦ ὀρθοδόξου κληρικοῦ κάλυμμα φέρων, ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ Bessarione (Roma 1901) διατριβὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «La vie intellectuelle chez les Grecs». Ἐν αὐτῇ λέγει «trop de personnes, dans le public européen, s'imaginent que la Grèce ne vit pas, que le joug ottoman l'a déprimée pour toujours et qu'elle ne se relèvera pas de cette courbature».

Καὶ ἐν ὑποσημειώσει «Maëgré les malheurs des temps, dans les villes les bourgades, les monastères [ὅπερ καὶ σπουδαιότερον] soit le jour soit la nuit, le peuple grec continuera à étudier....»

[σ. 5 τῶν ἰδιαιτέρων].

3. **Ἀνάγνωθι** τὰ ἐν σ. 486 τῆς Turcograecia περὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ πατριάρχου, δι' ἣν ἱκανὰ ἀνέπτυξα ἐν τῷ βιβλίῳ μου. «Ἐπὶ τῇ Ἀλώσει. Τὰ μετὰ τὴν Ἀλωσιν. Μωάμεθ ὁ Κατακτητής.. Πατριαρχεῖα. ΚΠόλει, 1920 σ. 15 κ: ἐξῆς καὶ **αὐτόθι** τὰ ἐκ τῆς Περιηγήσεως τῆς συγχρόνου τοῖς γεγονόσι περὶ ὧν ὁμιλοῦμεν, (1587 μ.Χ.) τοῦ ἱατροῦ Lubenau. (Königsberg, 1914—1915).

τοῦ—καὶ ἦτο ἀληθὴς εὐσεβὴς Χριστιανὸς— *ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους* ¹. Ὁ σεβασμιώτατος φίλος Μητροπολίτης Ἡρακλείας (τέως Διδυμοτείχου) κ. κ. Φιλάρετος, ὁ εὐτυχήσας ἵνα ἐφέτος εἰς πέρας ἀγάγῃ τὸ μέγα αὐτοῦ ἔργον, τὴν μεγάλην τρίτομον *Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν* ἀπλούστατα τὰ κατὰ τοὺς αἰῶνας τούτους διαζωγραφεῖ λέγων: «ἡ μήτηρ Ἐκκλησία ἀπώλεσε μὲν τὸ πρότερον μεγαλεῖον καὶ τὴν εὐκλειαν, διετήρησεν ὅμως σώαν καὶ ἀλώβητον τὴν ἀρχαίαν τῆς πίστεως παρακαταθήκην.... Καθὼς ἡ πλουσία καὶ ἀμφιλαφὴς χιὼν ἡ ἐπὶ ἐσπαρμένου τινὸς ἀγροῦ καταπесоῦσα δὲν καταστρέφει τὸν σπαρέντα σπόρον ἀλλὰ ζωογονεῖ καὶ προφυλάσσει αὐτὸν ἀπὸ πάσης ἐξωτερικῆς ἐπηρείας, οὕτω καὶ ἡ δυναστεία τῶν Τούρκων δὲν συνεπῆγαγε τὴν καταστροφὴν, οὔτε τοῦ γένους οὔτε τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν ². Καὶ δὲν ἔχει οὕτω; Καὶ μέχρι σήμερον τὸ Πατριαρχεῖον δὲν ὑφίσταται διωγμοὺς παρὰ τὰς συνθήκας φανεροὺς ἢ καὶ ὑπούλους, καὶ διωγμοὺς μάλιστα ὑπὸ χριστιανῶν ἀνθρώπων καὶ ὀρθοδόξων λεγομένων, οἵτινες ἐξ ἡμῶν ἐξηλθον ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἐξ ἡμῶν; Καὶ μεθ' ὅλους τοὺς περισπασμοὺς καὶ τοὺς εὐτελισμούς, τὸ ἐν Φαναρίῳ Πατριαρχεῖον μένει ἡ καρδιά τῆς Ὀρθοδοξίας. Τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην πενταετίαν πρὸς τὸ μικρὸν μὲν ἀλλὰ μέγα Φανάριον φανερώτατα *δείγματα* μεγάλῃς τιμῆς καὶ ἀφοσιώσεως ἡμετέρων καὶ ξένων εἶναι τρανοτάτη ἀπόδειξις ὅτι αὐτὸ καὶ ἐξευτελιζόμενον δὲν ἐξευτελίζεται καὶ διωκόμενον μένει ἐν τῇ Ὀρθοδοξίᾳ τεῖχος ἀκλόνητον εὐλογιστοῦν πρὸς τὰ παντοῖα συντυγχάνοντα.

II.

α'.

§ 15. Καὶ νῦν ἐπὶ τὸν *Λόγον* τοῦ I. Ζυγομαλᾶ.

Ὁ Λόγος ἐξεφωνήθη τὴν πρώτην Κυριακὴν τῶν Νηστειῶν, ἥτοι τὴν Κυριακὴν τῆς παγκοσμίου ἐορτῆς τῆς *Ὀρθοδοξίας*, καθ' ἣν ἤδη ἀπὸ τοῦ 842 (Φεβρ. 19) ἡ κάλλιον κατὰ τὸν de Boor ἀπὸ τοῦ 843 (Μαρτ. 11) ἐορτάζεται, καθ' ἣν, ὡς λέγει ὁ τὸ ἀθάνατον *Κυριακοδρόμιον* συνθεὶς Θεοτόκης, ἡ πάνσεπτος τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἡ διὰ παντὸς περὶ τῆς σωτηρίας ἡμῶν φροντίζουσα κηρύττει τὴν *ὀρθόδοξον* πίστιν μακαρίζουσα τοὺς εὐσεβεῖς καὶ ὀρθοδόξους καὶ ἀναθέματι ὑποβάλλουσα τοὺς δυσσεβεῖς καὶ κακοδόξους. *Ἡ ἰδιαιτέρα* τῆς

1. Μυστακίδου. Ἐπετηρὶς Βυζ: Σπουδῶν 1928 σ. 132.

2. Φιλάρετου *Ραφείδου*: Ἐκκλησι: Ἱστορίας τ. Γ' μέρος α', σ. 3.

ἐορτῆς ταύτης ὑπόθεσις καὶ πρόφασις εἶναι ἡ τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἀναστήλωσις, καὶ ἡ τῆς ὀφειλομένης εἰς ταύτας τιμῆς ἀνάκλησις. Αὕτη ἔλαβε σάρκα καὶ ὅστις ἐπὶ Θεοδώρας αὐτοκρατείας καὶ Μεθοδίου Πατριάρχου θεσπισθεῖσα καὶ τηρεῖται ὡς ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἐθνικὴ μέχρι σήμερον καὶ τηρηθήσεται εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα, ὡς ἡ τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου καὶ Ζωοποιοῦ Σταυροῦ καὶ ἡ τῆς Ὑπερμάχου Στρατηγοῦ, ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ὀρθοδόξῳ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἐπειδὴ δέ, ὡς λέγει Γεννάδιος ὁ Σχολάριος ἐν τῇ Ὀμιλίᾳ αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ἐορτῇ ταύτῃ ¹ «μνημονεύοντες τῆς τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἐπανόδου, τῆς αἰωνίου μὲν ἀξιούμεν μνήμης βασιλίδας ἐκείνας τὰς ἱεράς καὶ βασιλεῖς μετ' αὐτῶν, οἱ τὴν γαλήνην τοῖς εὐσεβοῦσιν ἐνειμαν ὑπὲρ τῆς δόξης τῆς Ἐκκλησίας, ἀναθέματος δὲ ἀλύτοις δεσμοῖς τοὺς ἀλιτηρίους ὑποβάλλομεν τοὺς κατὰ τῆς ἀληθείας προπετεῖ χειρὶ καὶ γνώμῃ στρατευσαμένους, ποιεῖται οἷονεὶ ἀνακεφαλαίωσιν ἐν τοῖς κυριωτέροις τῶν αἰρέσεων καθόλου συμμέτρως τῷ σκοπῷ καὶ τῇ χρείᾳ τῆς πανηγύρεως ² καὶ προκαλεῖται κατ' ἀκολουθίαν τὴν προσοχὴν τῶν πιστῶν, ἵνα μηδεὶς τῶν εὐσεβεῖν περὶ πολλοῦ ποιουμένων ἄγνοῃ ἀλλ' ἐμβαθύνη κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὸ ὑποκείμενον τῆς ἐορτῆς.

§ 16. Ἐπειδὴ αἱ ἔριδες, αἱ φιλονικίαι, αἱ συζητήσεις ἐξηκολούθουν αἱ θρησκευτικαὶ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ πρώτου Κομνηνοῦ τοῦ Ἀλεξίου, κατὰ τοὺς χρόνους δῆλα δὴ ἐκείνους, καθ' οὓς φιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ κίνησις ἡ τέως κοιμωμένη ἀφυσπνίσθη διὰ τοῦ πολυμαθεσιᾶτου Ψελλοῦ καὶ τοῦ ἐν τῷ ἀξιῶμαι τῆς ὑπατείας τῶν φιλοσόφων διαδεξαμένου Ἰωάννου τοῦ Ἰταλοῦ, διὰ τοῦ Κηρουλαρίου καὶ ἄλλων, ἐπιμελὲς ἐπὶ τούτῳ μελέτη καὶ διδασκαλία τῶν ὀρθοδόξων συνκεφαλαίωσεν ὅλας τὰς ἐναντίον τῶν κακοδοξούντων καὶ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καταδικασμένων ἁρᾶς καὶ παρακλήσεις. Ἐπὶ Ἀλεξίου λοιπόν, ὡς παρὰ τῇ χαριτοβρύτῳ κόρῃ αὐτοῦ τῇ Ἀννῇ Κομνηνῇ φέρεται «τὰ κακῶς δογματισθέντα συνεκεφαλαιώσαντο καὶ τῷ βασιλεῖ ἐξαπέστειλαν» ³ τὰ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ δῆλα δὴ εἰσφθαρέντα δόγματα ἐκανονίσθησαν καὶ οὕτω ἐν συνόψει κατὰ τὴν Κυριακὴν τῆς Ὀρθοδοξίας πράγματι καὶ ἔργῳ καὶ λόγῳ κατεκρίνοντο

1. Ὅρα: Oeuvres complètes de Georges Scholarios. Paris, 1928 σ. 102. κῶδιξ Παντοκρατορηνὸς αὐτόγραφος ἀρ. 127. Πρβλ: ἐνταῦθα § 5.

2. Αὐτόθι, σ. 120 § 15.

3. Annae Comnenae Porphyrogenitae, Alexias, ἔκδ. Λειψίας, 1884 τ. Α' σ. 183 ἢ V 8—9).

ἐπ' ἐκκλησίας. Ὁ Ἀλέξιος τοῦ ὁποίου *ἐδάκνετο ἡ ψυχὴ μεγάλως* ἔνεκα τῶν φθοροποιῶν τούτων δογμάτων, ἐν γένει, ἀμέσως ἐπελήφθη τῆς διορθώσεως τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἰρηνοποιοῦ πολιτικῆς. Ὁ Chalandon ὁ τὰ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου ἀριστα ἐξιστορήσας¹ ἐν τῷ *Συμπεράσματι* (Conclusion) τῆς μελέτης αὐτοῦ περὶ τοῦ γενάρχου τούτου τοῦ εὐθαλοῦς τῶν Κομνηνῶν οἴκου θαυμασίως ἐπιφέρει τὴν κρίσιν αὐτοῦ, ἣτις εἰς τὰ ἐν τῷ σημειώματί μου τούτῳ συνοψιζόμενα μέγα κῦρος προσδίδει. Ὁ Chalandon ἀποφαίνεται οὕτως: Il a voulu réaliser l'unité dans l'Empire; il a cherché pour cela à maintenir l'intégrité de la foi chrétienne (τὴν ἀκεραιότητα τῆς χριστιανικῆς πίστεως) qui était le grand moyen de diffusion de l'hellénisme, ἐφρόντισε δ' ἐν γένει ἵν' ἀνυψώσῃ τὸ ἠθικὸν γόητρον τοῦ κλήρου, ὥς εἶναι πρέπον.

Ἀλλὰ τίνα ἦσαν τὰ δόγματα τὰ κατακριθέντα; Τὴν σειρὰν αὐτῶν δύναται ὁ βουλόμενος ἵν' ἀνεύρῃ ἐν τῇ ὑπὸ Νικήτα τοῦ Ἀχομινάτου *Συνόψει* αὐτῶν, περὶ ᾧ σοφὸς φίλος ὁ κ. Οὐσπένσκης, διευθυντῆς τοῦ ἐν ΚΠόλει Ρωσικοῦ Ἀρχ: Ἰνστιτούτου ἐδημοσίευσεν τὸ λεγόμενον *Συνοδικόν*. Τὸ Συνοδικὸν τοῦτο οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ Κατάλογος τῶν αἱρέσεων, αἵτινες κατεδικάσθησαν, αἵτινες ἐξέπεσαν τοῦ κύκλου τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ἐπομένως καὶ ἐκ τοῦ Καταλόγου τῶν *διπτύχων* διεγράφησαν καὶ δὲν ἐμνημονεύοντο πρὸς παραδειγματισμὸν τῶν ἄλλων. Δικαίως ὁ εὐτυχήσας ἵν' ἀνεύρῃ αὐτὸ σοφὸς ἀνὴρ ἐκάλεσε *«μνημεῖον τῆς θριαμβευσάσης Ὁρθοδοξίας»* (monument de l'orthodoxie triomphante).

1. Chalandon F: Essai sur le règne d'Alexis I Comnène (1081—1118) Paris, 1900. σ. 320 *Πρὸς*: καὶ σ. 312 «désireux (ὁ Ἀλέξιος) de maintenir l'intégrité de la foi, décida...»

K r u m b a c h e r: B S. G 2 σ. 445. Τὸ *Συνοδικόν* ἐτύπωσεν ὁ κ. Οὐσπένσκης ἐν Ὁδησσῷ κατὰ τὸ 1893, ἀπρόσιτον ἔμοι τοῦλάχιστον καὶ μάλιστα ἐνταῦθα διατρίβοντι, ὥς καὶ ὁ τόμος τοῦ Chalandon, ἐν ᾧ γίνεται μνεία καὶ ἀνάλυσις τοῦ πολυτίμου τούτου ἐγγράφου, καθ' ἃ ἐκ τῶν παλαιῶν σημειώσεών μου κατέχω (σ. 310).

Ἐπιτραπῆτω μοι ἐπὶ τούτοις ἵνα ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν τῶν θεολόγων —ιστορικῶν εἰς τὴν παραβολὴν τῶν ἐν τῷ *Συνοδικῷ* πρὸς τὰς ἐν τῇ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ *Ὀμιλίᾳ* Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου ἀναφερομένας αἱρέσεις § 4 καὶ ἐξῆς, καὶ τοὺς ἐν τῷ τέλει τῆς τελευταίας 16 § γλυκυτάτους εὐχετικούς λόγους, διὰ τοὺς *ποιμένας*, «τοὺς ἀκαπηλεύτως κηρύττοντας» τὸν λόγον». (σελ. 122, αὐτόθι).

β'.

§ 17. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν Ἀλωσιν εἶχεν ἡ Ἐκκλησία ἄλλους συνεχεῖς ἀγῶνας μεθ' ὅλην τὴν ἐκ τινων μάλιστα πατριαρχῶν ἐπιδειχθεῖσαν μετριοπάθειαν καὶ δὴ ἀνεξιθρησκείαν, κατὰ τῆς προπαγάνδας, κατὰ τῶν μισσιοναρίων, οἵτινες ἐνόμισαν ἐλευθέραν τὴν εἰς τὴν Ἀνατολὴν εἴσοδον καὶ ἐνέργειαν αὐτῶν «καὶ γλυκόλογοι ὄντες ἀνάμεσα εἰς τὸ μέλι ἔχουν τὸ φαρμάκι» κατὰ τὸν Νοταρᾶν Δοσίθεον¹ πλανεύουσι τοὺς ὀρθοδόξους. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ κηρύγματα ἀνάλογα ἐγίνοντο, ἀντιορητικὰ περὶ πουργατορίου, Ἰουδαίων πλάνης, περὶ ἁζύμων κλ.

§ 18. Κατὰ τὴν θείαν λειτουργίαν τῆς Κυριακῆς τῆς Ὁρθοδοξίας ἐν τοῖς πατριαρχείοις μνημονεύονται αὐτοκράτορες, πατριάρχαι, σύνοδοι, κατακρίνονται δὲ οἱ εἰς κακοδοξίαν περιπεσόντες καὶ ὑπὸ τῶν συνόδων καταδικασθέντες. Οἷα φαιδρότης τῆς πανηγυρικῆς λειτουργίας, ἦν ἐπιβλητικώτατα τελεῖ ὁ πατριάρχης μετὰ τῆς ᾠ. καὶ ἱ. Συνόδου τῶν περὶ αὐτὸν ἀρχιερέων, καὶ ἡ ἐν τῷ προσώπῳ τῶν ἐορταζόντων διακρινομένη χαρά².

Καὶ κλείω τὴν § ταύτην ἀναδημοσιεύων ὅσα περὶ τῶν παρακολουθούντων τὴν Ἱ. Ἀκολουθίαν τῆς Ὁρθοδοξίας γράφει ὁ μακαρίτης ἐκεῖνος Ζαμπέλιος ἐν ταῖς Β: αὐτοῦ Μελέταις. «Καὶ ὅμως, πόσοι ἐξ ὧσων συνήθως παρευρίσκονται εἰς τὴν Ἀκολουθίαν τῆς πρώτης Κυριακῆς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, πόσοι οἱ συλλογιζόμενοι, ὅτι ἡ λεγομένη ἐκείνη τελετὴ τῆς Ὁρθοδοξίας, τελετὴ ἐκκλησιαστικὴ κατὰ τὸ φαινόμενον, ἔχει μεγίστην πολιτικὴν βαρύτητα εἰς τὴν βιολογίαν τῆς Νεοελληνικῆς Ἀναγεννήσεως. Ὁ ἀπαίδευτος ἀκροάζεται τὴν λει-

1. Πρὸς τοὺς Ἰβήρας κατὰ τὸ 1704. Ἐκκλησ. Ἀλήθεια 1890, σ. 191. Ὅρα καὶ φόβον τοῦ Κρουσίου διὰ τοὺς φράγους, ἥτοι παπιστάς, ἐν Μυστακίδου, «Germanograeca» σ. 58—60, τοιοῦτον φόβον, ὥστε καὶ δημοσιευομένης ἐν τῇ Turcograecia ἐπιστολῆς ἀνέκδοτα μέρη καταλείπει τοῦ ἀκινδύνου χάριν, ἅτινα συμπληρῶν ἐκ τῶν χειρογράφων ἐξέδωκα.

2 Σωφρόνιος ὁ Β'. ὁ ἀπὸ Ἱεροσολύμων, δι' ὃν ὁ Κούμας ἐν τῷ δεκάτῳ τόμῳ τῆς Ἱστορίας αὐτοῦ γράφει «ἀπὸ τὰ καλὰ, ὅσα ἠλπίζοντο ἐξ αὐτοῦ, δὲν ἔδειξε τίποτε ἄλλο εἰμὴ τὰς ἐπ' ἐκκλησίας διδαχάς του» ὥρισε κατὰ Σεπτέμβ. τοῦ 1779 [μὴ 1777;] «να γίνωνται τῇ Κυριακῇ τῆς Ὁρθοδοξίας, ἐράνῳ κοινῷ τῶν ἐνδημούντων ἀρχιερέων, κόλλυβα ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων ἀρχιερέων καὶ πατριαρχῶν διὰ ἐννέα σινίων, οἱ δὲ θνήσκοντες να καταλείπωσι κληροδοτήμά τι πρὸς τοῦτο». Τοῦτο κατὰ τὸν κ. Γεδεών Π. Πίνακι : σ. 666. Ὁ Σωφρόνιος ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ τῶν Ταξιαρχῶν τοῦ Μεγάλου Ρεύματος.

» τουργίαν ἀνεξετάστως· ὁ ἡμιμαθὴς ἐπαίρεται ἐν ἑαυτῷ, καὶ μεγαλύνεται ἐπὶ εὐφυΐᾳ καὶ ἀγγινοίᾳ, οἰκτείρων τὴν μισαλλοδοξίαν τῶν πατέρων μας. Καὶ ὅμως, ἐὰν ὑπάρχωμεν σήμερον, ἐὰν ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν δικαίως ἢ ἀδίκως νὰ κρίνωμεν τὰ παρελθόντα, τοῦτο ὀφείλεται πάντως εἰς τὴν περισσοθηρησκέϊαν τῶν προπατόρων μας. Χωρὶς τοιούτου ζήλου συντηρητικοῦ, ἐνωτικοῦ.....» ¹.

Καὶ λοιπὸν ἀπαραίτητος ἡ ἀνάλογος διδασκαλία ἐν καιρῷ ἐπιβάλλεται· ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ πρέπει ἵνα ἐνεργῇται ἐν ἡμῖν τοῖς πιστεύουσι ἀνάλογος ταῖς περιστάσεσιν, ὅφ' ὧν κυκλούμεθα καὶ πειραζόμεθα καὶ θλιβόμεθα. Οὐδεὶς καταφρονήσει αὐτοῦ, εἰμὴ κενόσοφος, ἐὰν καλῶς καὶ σοφῶς ἡ διδασκαλία γίνη ².

III

Κῶδιξ Μβ. 30. Ἀναγραφὴ τῶν ἐν αὐτῷ.

§ 19. Ὁ κῶδιξ, ἐξ' οὗ ὁ ἐκδιδόμενος **Δόγος**, ἀπόκειται ἐν τῇ Πανεπιστημιακῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Τυβίγγης ἐκ κληρονομίας τοῦ Κρουσίου, εἶναι χαρτῶς (15 1)2—16 1)2 X 21—22 ἐκ.) εἰς 4ον, ὡς ἤδη ἐν τῇ § 3 εἶπον. Πρὸς τοῖς ἐν τῇ § ἐκείνῃ σημειούμενοις εἰρησθώσαν καὶ τὰ ἐξῆς, κατὰ σημειώσεις τῆς ὑπ' ἐμοῦ κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1890 γενομένης **Ἀναγραφῆς**.

Περιεχόμενα. Μετὰ κατάλογον τῶν περιεχομένων ἄτακτον.

1) **Δόγος περὶ** ἀζύμων. Ὁρα ἄνωτέρω § 3. Ὁ λόγος κατέχει σελίδας τοῦ κῶδ. : 26, ὧν μένουσιν ἄγραφοι ἐν τῷ μεταξὺ ἡ 4ῃ καὶ 5ῃ. Ἐν τῷ τέλει «Τέλος σὺν Θεῷ τοῦ περὶ ἀζύμων λόγου.» ³

2) **Περὶ** τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. σ. 27—29. Ἐκ τῆς χρονικῆς Ἱστορίας τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικηφόρου Πατριάρχου ΚΠόλεως τοῦ Ὁμολογητοῦ μαρτυρία ἱστορικὴ ὅτι δις τοῦ ἐνιαυτοῦ τὸν τίμιον

1. *Βυζαντιν. Μελέται*, Ἀθήναις, 1857 σ. 449.

2. Ὁ θέλων ἵνα κάτι τι ἐρευνήσῃ περισσότερον περὶ τῆς Κυριακῆς ταύτης ἐπὶ τῶν βυζαντιακῶν χρόνων ἃς παρατηρήσῃ τοῦ *Φιλοθέου Κλητορολόγιον* τί γίνεται τῇ ἐπιούσῃ Κυριακῇ [τῇ μετὰ τὴν Κυριακὴν τῆς τῶν κρεῶν ἀπουσίας] τῆς τῶν ἁγίων εἰκόνων Ὁρθοδοξίας ἐν Βυζαντίῳ. Ἐκδ. Bury I. B. *The Imperial Administrative System in the Ninth Century with a Revised text of the Kletorologium of Philotheos*, London, 1911 (σελ. 165—166).

3. Μνεῖα ἐν σελ. 510 τῆς *Turcograecia*. Ἐπεξηγήσεις τῶν «μικρῶν ἄττα».

ἀσπαζόμεθα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰϋ Χϋ σταυρὸν διὰ τὸν ἐν αὐτῷ σταυρωθέντα. ²

3) **Περὶ** τοῦ ὁποῖον ἂν εἴη τὸ καθαρτήριο ἐκεῖνο πῦρ, ὅπερ ὁ μέγας λέγει Παῦλος τὸ τοῦ Κυρίου στόμα. Κατέχει ὅλην τὴν σελ : 31:

Ἄρχ : Τὴν μὲν ἀκρίβειαν τοῦ ζητήματος τούτου...

Τέλος : τῆς τῶν ἀγαθῶν ἀπολαύσεως ἢ τῆς ἀπεράντου κολάσεως.

Αἱ **τρεῖς** ἄνωθι πραγματεῖαι εἶναι ἰδιόγραφοι τοῦ Ζυγομαλά Ἰωάννου, αἱ μετὰ ταῦτα ἄλλη γραφῇ καθαρωτέρῃ.

4) σ. 31—44. Περιέχεται ὁ Εὐαγγελισμός. «Εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥτις...» διάφοροι προφητεῖαι περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Κυρίου, ἐνσάρκου οἰκονομίας κλ. ἐπὶ καλλιτέρου χαρτου.

5) σ. 45—68. **Λόγος περὶ** Ὁρθοδοξίας, κυρίως **περὶ** εἰκόνων. Διάφορος γραφή, μελάνη, καὶ χάρτης. Δυσανάγνωστος. Εἰς ἀπλὴν διάλεκτον. Τοῦτον, ὡς σημειοῦται ὁ Κρούσιος, λαβὼν τῇ 10 Ἰανουαρίου ἐξεφώνησεν ἐν τῷ Πατριαρχικῷ ναῷ τῇ 2 Μαΐου (1579) ὁ μοναχὸς Θεοφάνης, ἀλλ' ὁ Συμεὼν Καβάσιλας περιέγραψε. Τοῦ Λόγου ἀρχή : «τὴν ἄχραντον εἰκόνα προσκ[υνοῦμεν] ἀγαθέ· **τέλος :** θέλομεν ἀξιωθῆναι προσκυνήσωμεν τὸ ἅγιον πάθος τοῦ σωτῆρος Χριστοῦ καὶ τὴν ζωηφόρον ἀνάστασιν καὶ θέλομεν κατασπασθῆναι τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος αὐτοῦ καὶ αὐτῆς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ναὶ γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ». Τὴν ἀντιγραφὴν τοῦ λόγου τούτου ἐπέρανεν ὁ Κρούσιος, die 3 Μαί 1579, ἀρξάμενος τῇ προτεραίᾳ· incipit barbarograeca haec 2 Μαί 1579.

Τῇ αὐτῇ γραφῇ ἐν σ : 68 μετὰ τὸ τέλος τοῦ λόγου γράφονται : «χαιρέτα μου κύριε Πρωτονοτάρια τὸν σοφώτατον ἱατρὸν καὶ ἐμὸν διδάσκαλον καὶ κύριον Ἰωάννην τὸν Παπακυριαζῆ (:) καὶ τὸν ἀδελφόν του καὶ τὸν παπᾶ Μανέ. σὸς **Συμεών**.

6) σ. 69—89. Ἐπὶ χαρτου καλλιτέρου διὰ γραφῆς εὐπρεπεστέρας, διαφόρῃ μελάνῃ: **Λόγος** Ματθαίου μοναχοῦ [Metrophanis, τοῦ τῆς Βερροίας μητροπολίτου, frater] περὶ αὐτεξουσίου (πρβλε ἐνταῦθα § 12 καὶ § 15). **Ἄρχ :** Εἶπεν ὁ Κύριος ὅστις θέλει ὀπίσω μου... **Τέλος :** μετὰ πάντων τῶν ἀγίων γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν χάριτι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰϋ Χριστοῦ».

1. Ὅρα πανομοιότυπον πίνακα, ἐξ οὗ διαγινώσκεται καὶ ὁ χαρακτήρ τοῦ κώδικος καὶ ὁ τῆς γραφῆς τοῦ Ζ: καὶ τὰς παρασυνημένους ἐν λεπτῇ μικρογραφίᾳ λατινιστὶ σημειώσεις τοῦ Κρουσίου.

Ἐλαβεν ὁ Κρούσιος τὰ ἄνωθι ἐκ Βυζαντίου τῇ 10 Ἰανουαρίου 1579 ἤρξατο τὸν λόγον τοῦτον ἵνα μελετᾷ τῇ 3 Μαΐου τοῦ αὐτοῦ ἔτους καὶ ἐτελείωσεν αὐθημερόν. Absolvi die 3 Mai **Μαρτινοκρούσιος**.

Τὸ **δεύτερον** μέρος τοῦ ἀναμείκτου τούτου κώδικος, ἐν ᾧ συνδεμέναι εἶναι καὶ αἱ **Θεματοεπιστολαὶ** καὶ ἄλλαι ἐνδιαφέρουσαι διὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς παραφράσεις ἐκ τῆς ἀρχαίας εἰς τὴν νέαν καὶ τὰνάπαλιν, κατὰ τὸ περιεχόμενον εἶναι γνωστὸν ἐκ τοῦ Καταλόγου τοῦ καθηγητοῦ κ. Schmid καὶ ἐκ τῆς Turcograecia ¹.

IV

ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΥΓΟΜΑΛΑ

ΛΟΓΟΣ

(Περὶ ἁζύμων)

Τῇ Κυριακῇ τῆς Ὁρθοδοξίας ἀναγινωσκόμενος ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας φωνῇ μεγάλῃ καὶ παρρησίᾳ ².

Οἱ ἐμφιλοσοφώτερον ἔχοντες βίον ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἀρμενίων, καὶ τῶν ἄλλων οἱ πλείω τὴν γνῶσιν αὐχοῦντες ἔχειν, λόγον καὶ περὶ τῶν ἁζύμων ἀκούσατε. Ἐντεῦθεν εἰς ὑμᾶς πλάνην ἐλέγξει καὶ τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος ὕμῖν γνωρίσαι, καὶ τὸ τοῖς πιστοῖς ἀνόικειον εἰς θυσίαν τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὡς οἶόν τε μέσον ὑμῶν στηλιτεῦσαι. Τὸ τὰ ἁζυμα δηλαδὴ τῆς παλαιᾶς μετέχειν θυσίας, οὐ μὴν τῆς Καινῆς Διαθήκης. Οὐ γὰρ ἁζυμον λαβὼν ὁ Κύριος εὐχαριστήσας ἔκλαυσε καὶ τοῖς μαθηταῖς ἔδωκεν, ἀλλ' ἄρτον, ὡς οἱ τέσσαρες εὐαγγελισταί, καὶ Παῦλος μαρτυρεῖ ὁ Ἀπόστολος ³. Ὑμεῖς οὖν πόθεν τὸ τὰ ἁζυμα ἐσθίειν, ὡς ἀντίτυπον τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ παρελάβετε, πάσης τῆς Χϛ Ἐκκλησίας ἄρτον εἰς θυσίαν τῷ Χριστῷ προσφερούσης, ἀπὸ τοῦ Χϛ ἢ ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων αὐτοῦ, μὴ γένοιτο. Οὐδαμῶς γὰρ εἴρηται ἐν ταῖς Θείαις Γραφαῖς ἢ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰῦς Χὸς ἐν τῇ νυκτὶ ἣ παρεδίδοτο ἔλαβεν ἁζυμον, ἀλλ' ἄρτον, ὡς εἴρηται καὶ εὐχαριστήσας ἔκλαυσε καὶ εἶπε, «λάθετε, φάγετε, τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ Ὑμῶν κλώμενον, τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν». Οὕτω δὴ καὶ ὁ Παῦλος ἐχόμενα καὶ συνωδὰ τούτοις φησί· τὸ ποτήριον ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ

1. *Πρβλε*: τὰ ἐν § 3 ἐνταῦθα.

2. Ὁ Κρούσιος ἐν τῇ ᾧ σημειοῦται περιλήψεις, ὡς ἐδῶ «Ad Armenios et alios contra azyma».

3. Quia D[ominus] von ἁζυμον sed ἄρτον accepit.

Χϋ ἐστίν; Ὅτι εἷς ἄρτος, ἐν σῶμα οἱ πολλοὶ ἐσμέν. Πάντες γὰρ τοῦ ἐνὸς ἄρτου μετέχουμεν. Συνήκατε. Ἄρτον εἶπεν, ὃν ἐσθίσαμεν ἀντίτυπον τοῦ σώματος τοῦ Χϋ, καὶ οὐκ ἄζυμον¹. Εἰ οὖν ἔτι τῶν ἁζύμων μετέχετε, πρόδηλον ὅτι ὑπὸ τὴν σκιάν ἔτι τοῦ παλαιοῦ ἐστὲ νόμου, καὶ τράπεζαν Ἰουδαίων ἐσθίετε. Οὐαὶ δὲ θεοῦ λογικὴν ζῶσαν. Καὶ ἡμῖν τοῖς πεπιστευκόσιν ἐπιούσιον τε καὶ ὁμοούσιον, καθὼς τὸν ἐπιούσιον ἄρτον ἐξαίτευσθαι ἄνωθεν ἐδιδάχθημεν. Εἰ γὰρ σάρκα Χϋ ἐσθίμεν τοῦ τελείου Θϋ καὶ τελείου ἀνθρώπου, τὴν ζῶσαν καὶ ἔμψυχον πάντως, τίς κοινωνία ὑμῖν θυσίαν προσφέρειν τῷ ἐν ἁζύμοις νεκροῖς εὖ τε δὴ που καὶ ἀψύοις δίκην τῶν θεοκτόνων Ἰουδαίων. Ἐμψυχος καὶ γὰρ ἡ οὐσία τοῦ ἡμετέρου φυράματος, ἣν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος ἀνέλαβε, καὶ ὑπόστασις αὕτη ἐγένετο ἀτρέπτως. Ὁ οὖν ἁζύμων μετέχων, οὐ τὸν ἐπιούσιον ἡμῖν ἄρτον ἐσθίει τοῦ σώματος τοῦ Χϋ. Τὸ γὰρ ἄζυμον, δηλονότι καὶ ἀψυχον. Καὶ ὡς αὕτη τῶν πραγμάτων ἡ φύσις ἐκδηλότερον ἡμᾶς διδάσκει, προκαταβληθεῖσα γὰρ ἡ² μικρὰ ζύμη ἐν τῷ φυράματι τοῦ ἀλεύρου καὶ συμφυρθεῖσα αὐτῷ, καὶ μία τῷ ὅλῳ ζύμη ἀποτελεσθεῖσα, δυνάμει τινὶ ζωτικῇ ἑαυτὴν ἐκθερμαίνει, καὶ κινητικῇ ὅταν δὴ ζῶσαν ἐργάζεται, ὥς περ ἡ ἐν ἁζύμῳ ζύμη τῶν Φαρισαίων, ἣν ἐκφεύγειν ὁ λόγος ἡμῖν ἐπισκῆπτει. Οὐκοῦν ὁ τὰ ἄζυμα ἐσθίων, ἐν τῷ σκότει τοῦ νόμου περιπατεῖ, καὶ ἀσάρκου κοινωνίας ἔξει μετὰ τοῦ Χϋ τοῦ ὄντος ἐν τῷ φωτὶ τῆς αὐτοῦ καινῆς διχθήκης καὶ χάριτος. Ἄρτον ἐσθίσαμεν τὸ σῶμα Χϋ καὶ τὸ ἄχραντον αὐτοῦ αἷμα πίνομεν μεθ' ὕδατος ὡς ἐκ τῆς θείας αὐτοῦ πλευρᾶς ἔρρευσε, καὶ οὕτω μετὰ Χϋ τοῦ Θεοῦ καὶ μετ' ἀλλήλων κοινωνίαν ἔχομεν ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας καθαριζόμενοι. Ἐὐὐ δὲ ἄζυμον, οὐκ ἄρτος, οὐ γὰρ ἄρτου οὐδὲ αὐτοτελὲς ἐστίν, ἀλλ' ἐλλιπὲς ἢ ἡμιτελὲς δεόμενον τοῦ πληρώματος τῆς προζύμης ὁ ἄρτος ὁ ἀτελὲς τέλειος καὶ πληρέστατος, ὡς τὸ ὅλον ἔχειν ἐν ἑαυτῷ δηλαδὴ τοῦ πληρώματος.

Εἴ τις δὲ τὸ ἄζυμον καὶ ἐγκρυφίαν καλέσειεν, ὃν Ἡλίας ποτὲ τὴν Σουμανῆτιν ἐξητήσατο, ἢ κολλύριον, ὃ τὰ παρ' ἡμῖν νήπια κολλίχτον κοινῶς ὀνομάζουσιν, οὐ διαμάρτοι τοῦ πρέποντος. Καὶ ὅρα μοι τὴν τῶν ἀμφοτέρων ποιότητα, τοῦ λόγου τῇ αἰρέσει προσέχων. Ἐν τοῖς ἁζύμοις οὐδεμία τίς ἐστὶ ζωτικὴ δύναμις νεκρὰ γὰρ ἐστίν. Ἐν δὲ τῷ ἄρτῳ, ἡγουν τῷ σώματι τοῦ Χριστοῦ, τρία τὰ ζῶντα καὶ ζῶν παρέχοντα ἁγίων τοῖς αὐτὸν ἀξίως ἐσθίουσι: τὸ πνεῦμα, τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα ὡς καὶ αὐτὸς ὁ ἐπιστήθιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος συμμαρτυρεῖ μοι τῷ λόγῳ, οὕτω λέγων: Τρεῖς εἰσὶ οἱ μαρτυροῦντες τὸ πνεῦμα, τὸ

1. Quia τὸ ἄζυμον est τῆς ἰουδαϊκῆς σκιᾶς aut τί ζῶν

2. 46 6ης σ. ἡριθμημέναι ὑπὸ τοῦ Κρουσίου μένουσιν ἄγραφοι: ἐν τούτοις οὐδὲν λείπει, ὡς ἡ συνέχεια τοῦ λόγου μαρτυρεῖ.

ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα. Καὶ εἰ τρεῖς εἰς τὸ ἓν εἰσὶ, δηλονότι εἰς τὸ σῶμα τοῦ Χϋ, ὃ καὶ κατὰ τὸν κυριὸν τῆς τοῦ Κυρίου σταυρώσεως δῆλον γέγονεν ὀπηγίκα τὸ αἷμα, καὶ τὸ ὕδωρ ἐκ τῆς ἀχράντου πλευρᾶς ἔρρευσε, λόγ-
 χη νυγείσης αὐτοῦ τῆς πλευρᾶς, ἥτοι τῆς σαρκός: τὸ δὲ ζῶν ἅγιον
 πνεῦμα, ἔμειεν ἐν τῇ τεθεωμένῃ, ἥν' ἐσθίοντες ἡμεῖς ἐν τῷ μεταβαλ-
 λομένῳ ἄρτῳ, ζῶσαν καὶ τεθεωμένην σάρκα ἐσθίοντες. Οὕτω δὲ καὶ τὸ
 αἷμα τὸ ζῶν καὶ θερμότατον αὐτοῦ πίνοντες μετὰ τοῦ ἐκκενωθέντος
 ὕδατος ἐκ τῆς ἀχράντου πλευρᾶς αὐτοῦ, πάσης καθαιρόμεθα ἁμαρτίας
 καὶ ζέοντος πληρούμεθα πνεύματος: θερμὸν γὰρ οἶα δὴ ἐκ τῆς πλευρᾶς
 τοῦ Κυρίου τὸ ποτήριον πίνομεν, ἐπειδὴ ἐκ ζώσης σαρκὸς τοῦ πνεύ-
 ματος καὶ θερμότητος Χϋ, θερμό αὖτον αἷμα ἡμῖν, καὶ τὸ ὕδωρ ἐξέδλυ-
 σεν ¹. ὅπερ ἐν τοῖς τὰ ἄζυμα ἐσθίουσι χώραν οὐκ ἔχει τοῦ γίνεσθαι.
 Σαρκὶ τοίνυν σταυρωθεὶς ὁ εἰς τῆς Ἀγίας Τριάδος Κύριος ἡμῶν Ἰη-
 σοῦς Χριστός, μὴ παθούσης αὐτοῦ τῆς θεότητος, παρέδωκεν ἡμῖν ἐσθίειν
 καὶ διὰ τοῦ ἄρτου τὴν σάρκα αὐτοῦ, τὴν ἐν Ἀγ.ῳ πνεύματι ζῶσαν,
 οὕτως εἰπὼν, λάβετε φάγετε, τοῦτέστι τὸ σῶμα ². Τί οὖν ὑμῶν, εἰ καὶ
 μὴ ὀρθῶς πιστεύετε εἰς τὸν Χ'ν, καὶ τῷ νόμῳ τῷ καταργηθέντι ἐν τῷ
 Χϋ, ὃς ἐστὶ τὸ ἄζυμον. Καινὴ κτίσις ἐσμέν τῷ Χριστῷ. Τὰ ἀρχαῖα
 παρῆλθε, πάντες ἀκούσατε λέγοντος: ἰδοὺ γέγονε τὰ πάντα καινὰ ³.
 Εἰ δὲ ταύτην ἐσθίειν βούλεσθαι, τί μὴ καὶ περιτέμνεσθε, ὅτι καὶ ὁ Χρι-
 στὸς περιτεμήθη. Τί μὴ καὶ καθαρίζεσθε Παύλου καὶ τοῦτο πράξαντος
 καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὡσαύτως διατὶ μὴ παρατηρεῖτε τῶν παλαιῶν, ὥς καὶ
 ἄλλοι ὅσοι τὰ τοῦ παλαιοῦ τηροῦσι νόμου, δι' οὓς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ
 ἐν τοῖς ἔθνεσι βλασφημεῖται, ὥς γέγραπται. Εἰ δὲ διὰ νόμου τοῦ τῆς
 Καινῆς Διαθήκης ὁ νόμος ἐξεβλήθη ὁ παλαιός, περιττὸν ἄρα τὰ ἄζυμα.
 Περιττὸν τὰ ἄλλα πάντα.

Χρὴ οὖν πιστεύειν ὀρθῶς Χριστόν, κατὰ τὰ θεῖα δόγματα τῶν Πα-
 τέρων, καὶ ἄρτον σῶμα Χριστοῦ ἐσθίειν, οὐ μὴν ἄζυμον, εἴγε ἀληθῶς
 ἐνεκρώθητε τῷ παλαιῷ νόμῳ, καὶ οὐκ ἔτι ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν
 ἐστέ.

Ἐκ καθάρων οὖν φησὶν ὁ θεὸς Ἀπόστολος τὴν παλαιὰν ζύμην
 τῆς Ἀμαρτίας. Ἐξάρατε ταύτην ἐκ μέσου Ὑμῶν, ἵνα ᾗτε νέον τῷ
 Χριστῷ φύρμα, καθὼς ἐστὲ βαπτισθέντες ἄζυμοι, ἡγουν καθαροί, νε-
 νεκρωμένοι τῷ κόσμῳ. Καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν τοῦτο ἐστίν, ὥστε φη-
 σὶν. Ἐορτάζωμεν μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ ἁμαρτίας, μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ
 κακίας καὶ πονηρᾶς αἰρέσεως, ἀλλ' ἐν ἄζυμοις εὐκρινείας καὶ ἀληθείας,

1. Ea in ἐνζύμῳ percipimus non in ἄζύμῳ.—ἐν τῇ ᾧ.

2. Ἐν μιᾷ λέξει τὸ χειρόγραφον.

3. Si ἄζυμα retinetis, cur non et caeteros veteris tes [tamen] ti typos 2.

ἡγουν καθαρότητος βίου καὶ πίστεως ὀρθοδόξου, μεθ' ἧς εἰς Θεὸν πιστεύοντες τὴν ἀλήθειαν, ἀληθινοὶ γενώμεθα προσκυνηταί.

¹ Πνεῦμα γὰρ ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ, δόξης δηλαδὴ ὀρθῆς καὶ πίστεως ἀμωμήτου, ὡς αὐτὸς ἔφη, δεῖ προσκυνεῖν. "Ὡστε εἰ ἐν ἁζύμοις ἐορτάζειν ἐτι ἔγραφε Κορινθίοις, καὶ δι' ἐκείνων ἡμῖν, οὐκ ἂν ἐκαθάρατε τὴν παλαιὰν ἔφη ζύμην τῆς ἁμαρτίας. Ἐξάρατε οὖν ταύτην ἐκ μέσου Ὑμῶν, ἵνα ᾗτε νέοι τῷ Χριστῷ φύραμα, καθὼς ἐστὲ βαπτισθέντες ἁζυμοὶ· οὐ γὰρ περὶ ἁζύμων ἐσθιομένων νῦν ὁ λόγος, ἢ τότε τῷ Ἀποστόλῳ ἦν, ἀλλὰ περὶ τοῦ βίου ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, ἣν καὶ παλαιὰν ὠνόμασαν ζύμην, ὡς ἀρχαίαν καὶ ἐξ ἀρχῆς οὖσαν τοῦ κόσμου, καὶ νέον οἶονεὶ φύραμα γένωνται τῷ Χριστῷ, καθὼς βαπτισθέντες ἐγίνοντο ἁζυμοὶ, ἡγουν ἀναμαρτητοί, πάσης παλαιᾶς ζύμης ἥτοι ἁμαρτίας καθαροί². Πόθεν οὖν ὑμεῖς ἔχετε ταύτην τὴν παράδοσιν; Ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων! Οὐχί· οὐδαμοῦ γὰρ εἶπον οἱ κορυφαῖοι τῶν Ἀποστόλων περὶ ἁζύμων, οὐδὲ παραδεδώκασι ταῦτα τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ φανερώς ἢ μυστικῶς τοῦτο γράφοντες. Καὶ ὅτι ὁ λόγος οὐ ψεύδεται, ἀκουσον Παύλου λέγοντος, ἐγὼ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου, ὃ καὶ παρέλαβον Ὑμῖν ὅτι κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τῇ νυκτί, ἣ παραδίδοτο, ἔλαβεν ἄρτον φησί, καὶ οὐκ ἁζυμον καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε καὶ εἶπε· Λάβετε, φάγετε, τοῦτό μου ἐστὶ τὸ αἷμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλῶμενον. Ὁμοίως καὶ τὸ ποτήριον εἰπὼν, τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Πότε δὲ ταῦτα παρὰ τοῦ Κυρίου ἐγένοντο; Ὅτε τὸ αὐτοῦ πάντως ἔφθασε πάθος. Ἐπεὶ γὰρ ἔδει παθεῖν αὐτὸν κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν τοῦ νομικοῦ Πάσχα, καθ' ἣν καὶ ὁ ἄμνός παρὰ τῶν Ἰουδαίων ἐθύετο, ἐμελλε δὲ γενέσθαι τὸ πάσχα παρὰ τῶν θεοκτόνων Ἰουδαίων παρασκευὴ ἡμέρα, ὡς φησί Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστής. Ἐπεὶ παρασκευὴ ἦν. Ἦν γὰρ μεγάλη ἡμέρα τοῦ Σαββάτου, ὅτε καὶ ἡ τεσσαρεσκαίδεκάτη ἡμέρα τῆς σελήνης κατὰ τὸν πρῶτον μῆνα ἐν Εφλδ ἐτι ἐμπεσεῖν ἔτυχε. Κύκλος γὰρ ἦν τοῦ Ἡλίου καὶ εὖς τῆς σελήνης, ἵνα πρὸ τῆς παραδόσεως φθάσῃ τὸ οἰκεῖον Πάσχα τοῖς μαθηταῖς παραδοῦναι ἐν τῷ δείπνῳ ἀναπεσῶν ὁψὲ τῆς Ἑως περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς ἔφαγε μὲν ἀλλὰ τὸ οἰκεῖον πάσχα τηνικαῦτα πρὸ τῆς ἐορτῆς τῶν ἁζύμων. Καὶ τοῦτο δηλὸν ἐκ τοῦ ἀναπεσεῖν αὐτόν. Οὐ γὰρ ἦν τοῦτο νενομοθετημένον. Ἐπειδὴ ἰσταμένους καὶ περιεζωσμένους ἐκέλευσεν ἐσθίειν τὸ πάσχα μετὰ σπουδῆς τοῖς Ἰουδαίοις ὁ νόμος. Καὶ κατέπαυσε μὲν, πληρώσας τὸ Πάσχα τὸ νομικόν· παρέδωκε δὲ τὸ οἰκεῖον διὰ τοῦ δείπνου. Ἴστε οὖν ὅτι ἀπὸ τοῦ Χ^ϋ ἢ τῶν Ἀποστόλων αὐτοῦ τὰ ἁζυμα ἐσθίειν ἢ προσκομίζειν οὐ παρελάβετε. Ἐπειδὴ οὔτε Χ^ς

1. Ἰωάν. 4. ἐν τῇ ᾠγ.

2. Quia azyma non preput Apłi, nec Chrus, ἐν τῇ ᾠγ.

αὐτὸς δὲ Θεὸς ἡμῶν κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ ἔφθασε φαγεῖν τὰ ἄζυμα, οὕτω παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐτοιμασθέντα, οὔτε οἱ ἀπόστολοι παρέδωκαν ἡμῖν, ὅπερ οὐ παρέλαβον. Ὅτε δὲ ἄζυμα κατὰ τὴν Πέμπτην ἐκείνην, οὕτω ἦσαν, τρισκαιδεκάτης οὔσης τῆς σελήνης, κατὰ γὰρ τὴν ιε'. αὐτῆς νενομοθετημένον ἦν τὰ ἄζυμα γίνεσθαι, ὥσπερ καὶ ὁ ἄμνός κατὰ τὴν ιδ' θύεσθαι, καθ' ἣν ἐτύθη ὁ ἄμνός τοῦ Θεοῦ ὁ αἵρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου.

Εἰ δὲ βούλεσθε καὶ ἄλλο τι ἀκοῦσαι πρὸς πίστῳσιν τῶν εἰρημένων, ἀκούσατε, τὸ περὶ τοῦ Πάσχα καὶ τῶν ἁζύμων, ὃ νενομοθέτηκεν. Αὗται φησὶν ἑορταί τῷ ΚΦ καὶ αὗται αἱ ἁγίαι, ἃς καλέσετε ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν. Ἐν τῷ πρώτῳ μηνί, ἐν τῇ ιδ'. ἡμέρᾳ τοῦ μηνός, ἀναμέσον τῶν ἐσπερινῶν, Πάσχα τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐν τῇ ιε'. ἡμέρᾳ τοῦ μηνός τούτου, ἑορτὴ τῶν ἁζύμων τῷ ΚΦ. Ἑπτὰ ἡμέρας ἔδεσθε. Ἴδου καὶ ἀπὸ τῆς νομοθεσίας Μωϋσέως ἐμάθατε ὅτι οὐκ ἦν τότε ἄζυμα. Ὅτε μετὰ τὸ δειπνήσαι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς πέμπτης ὁ Χς παρέδωκε διὰ τῆς τοῦ ἄρτου κλάσεως τὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης μυστήριον. Πρὸ γὰρ τῆς ἑορτῆς τῶν ἁζύμων τοῦτο πεποίηκε κατὰ τὴν ΙΓ'. ἡμέραν τοῦ μηνός, τῇ δὲ ΙΕ'. ἡμέρᾳ τοῦ μηνός, ὡς ἔχει ἡ τοῦ Μωϋσέως νομοθεσία, ἡ ἑορτὴ ἦν τῶν ἁζύμων. Καὶ ὁ Χς τῇ παρασκευῇ σταυρωθεὶς κατὰ τὴν ιδ'. τοῦ μηνός ἡμέραν, τῷ σαββάτῳ τῇ ΙΕ' τοῦ μηνός, ὅτε ἦν ἡ ἑορτὴ τῶν ἁζύμων ἐν τῷ τάφῳ ἔκειτο τεθαμμένος. Ἀζύμων οὖν μὴ ὄντων πρὸ τῆς ἑορτῆς τῶν ἁζύμων καθ' ἑκάστον δὲ ἐνιαυτόν, ἑπτὰ ἡμέρας καὶ μόνως ἦσθιον τὰ ἄζυμα οἱ Ἰουδαῖοι. Ποῦ λοιπὸν εὐρέθη παρὰ καιρὸν τότε τὰ ἄζυμα, ὅτε μετὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν τοῦ δείπνου ἔφαγεν ὁ Χς, καὶ μετὰ τὸ δειπνήσαι, διὰ τοῦ ἄρτου παρέδωκεν αὐτοῖς τὸ μυστήριον τῆς Καινῆς Διαθήκης; Πότε δὲ καὶ ἔφαγεν αὐτά; μετὰ τὸ σταυρωθῆναι καὶ ταφῆναι, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ τάφῳ; Εἰτα οὐκ ἐγκαλύπτεσθε τὸ ἀπίθανον ἐννοοῦντες καὶ τὸ ἀνακόλουθον τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων; Ὅτι δὲ ἀληθείας ἔχεται¹ τὰ εἰρημένα, βεβαίως συμμαρτυρεῖ μοι τῷ λόγῳ καὶ ὁ μέγας Ἐπιφάνιος ὁ Κύπριος, ἐξ Ἰουδαίων γεγονώς. Οὗτος γὰρ εἰς τὸν περὶ πίστεως πονηθέντα αὐτῷ λόγον γράφει περὶ τούτων ὁμοίως. Ἐν τρισὶν ὕλαις, φησὶν, ἐποιοῦν τὸ Πάσχα οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἐν τρισὶν ἀρεταῖς, καὶ ἐν τρισὶ μάρτυσι κατὰ τὸν παλαιὸν νόμον.

Καὶ ὕλαι μὲν εἰσὶν αὐτοῖς τρεῖς, τὰ εἶδη ταῦτα. Ὁ ἄμνός τὰ ἄζυμα καὶ αἱ πικρίδες· ἀρεταὶ δὲ τὸ περιεζωσμένοις ἐσθίειν τὸ πάσχα. Καὶ τὰ ὑποδήματα ἐν τοῖς ποσὶν ἔχειν καὶ βακτηρίας ἐν ταῖς χερσὶν· μάρτυρες δὲ τρεῖς, γραμματεῖς, νομικοί· καὶ γὰρ οὗτοι περὶ τράπεζαν τινὰ ἱστάμενοι διὰ ποτηρίου τινὸς σαλευομένου, τὴν τῆς σελήνης ἀκριβῶς κατεμάνθανον ἀπόλυσιν καὶ εὐθὺς γενομένης διὰ σάλπιγγος μέγα ἠχούσης

1. Τὸ χειρόγραφον : ἔχητε.

ἐσήμαινον ὅτι πάσχα Κου ἐστὶ. Μέγα οὖν τὸ ἀκοῦσαι τῆς φωνῆς τῆς σάλπιγγος. Ἄνευ ἄρτου ἐποιοῦν τὰ ἄζυμα ἡμέρας ζ, πλὴν οὐκ εἶχον ἐξουσίαν πρὸ τοῦ σημείου τοῦ διὰ ποτηρίου, καὶ πρὸ τοῦ σαλπίζειν, ἄμνόν ἢ ἄζυμον, ἢ πικρίδας ἐτοιμάσαι εἰς τὸ φαγεῖν τὸ πάσχα. Καθὼς ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται· σαλπίσουσιν σάλπιγγα ἐτησίως ἐν τῷ πρώτῳ μηνί· » ἀλλὰ καὶ ὁ θεὸς λέγει Δαυὶδ· «σαλπίσατε ἐν νεομηνίᾳ σάλπιγγι, » ἐν εὐσήμεν ἡμέρᾳ ἐορτῆς Ὑμῶν». Εὐσημον ἡμέραν λέγει τὴν διὰ τοῦ σαλευομένου ποτηρίου ἐν σημείῳ σημαινομένην, ὃ καὶ Ἰουδαῖοι ζητοῦσιν ὡς ὁ Παῦλος φησί. Θέλων οὖν ὁ Κς τὰ τῆς ἐορτῆς καταργῆσαι τῶν Ἰουδαίων, ἤτοι τὸν ἄμνόν, τὰ ἄζυμα, τὰς πικρίδας, αὐτὸ τε τοῦτο τό, ἱσταμένους καὶ ὑποδεδεμένους τοὺς πόδας, καὶ τὸ μετὰ βακτηρίας ἐσθίειν τὸ πάσχα, ἔτι δὲ καὶ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς μάρτυρας, νομικούς, τοὺς τὸ πάσχα διὰ τοῦ ποτηρίου σημείου ἐκείνου σαλπίζοντας, κωλύει κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ, εἰς τέσσαρες καὶ δεκάτην καὶ ἡμισυ ἡμέραν γενέσθαι τὴν τῆς σελήνης ἀπόλυσιν, κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς αὐτῶν συνήθειαν, ὀφειλούσης γενέσθαι τῆς ἀπολύσεως κατὰ τὴν Ἑην ἡμέραν τῆς ἐβδομάδος τοῦ μηνὸς ἐκείνου, ἐν ᾧ καὶ ἡ ιδ'. ἡμέρα τῆς σελήνης¹ ἡμέρα ἔτυχε, καὶ ἐν ἣ ὁ Χριστὸς καὶ Κύριος ἡμῶν ἐν τῷ ὑπερώῳ ἀναπεσὼν παρέδωκε διὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ ποτηρίου τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς τὸ μυστήριον τῆς Καινῆς Διαθήκης. Καὶ ἰδοὺ Πάσχα, ἄνευ ἄμνου, χωρὶς ἄζυμων καὶ πικρίδων· οὕτω γὰρ ἦσαν ταῦτα παρὰ τῶν Ἰουδαίων εὐτρεπισθέντα μεταβαλὼν τὰ τῆς Παλαιᾶς πρὸς τὴν νέαν Διαθήκην, οἷον φερ' εἰπεῖν, τὸν Ἑβραϊκὸν καὶ σαρκικὸν νόμον εἰς τὸν πνευματικὸν τὸν τῆς χάριτος.

Τὸν ἄμνόν εἰς τὸν αἵροντα τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ὃς ἦν αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Χριστός.

Τὰ τῆς νεκρώσεως ἄζυμα, εἰς τὸν ζωτικὸν ἄρτον καὶ ἐπουράνιον.

Τὰς πικρίδας, εἰς τὸ ζωηφόρον αὐτοῦ πάθος.

Ἐν μὲν γὰρ τῷ εἰπεῖν τὸν Κύριον, ἐπιθυμίαν, ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν, τῆς ὥρας δηλαδὴ φθασάσης τοῦ πάθους αὐτοῦ, τὸ οἶκετον ἐκάλεσε Πάσχα. Ἐν δὲ τῷ γενέσθαι, τηνικαῦτα, τὸ σημεῖον διὰ τοῦ ποτηρίου ἐκείνου, τὸν ἄμνόν κατήργησε, τὰ ἄζυμα καὶ τὰς πικρίδας. Πρὸ γὰρ τοῦ γενέσθαι τὸ σημεῖον καὶ πρὸ τοῦ σαλπίζειν, οὐκ ἦν νενομοθετημένον ἐτοιμάσαι ταῦτα, καὶ τὸ πάσχα φαγεῖν. Διὰ τοῦτο ὁ Κύριος ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τῇ πέμπτῃ, ἐν ἣ ἔμελλε γενέσθαι ἡ τῆς σελήνης ἀπόλυσις καὶ οὐκ ἐγένετο, ἀναπεσὼν παρέδωκε τὸ οἶκετον πάσχα τοῖς μαθηταῖς καὶ τὸ νομικὸν καταργήσας κατέπαυσεν.

Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι τὴν ψῆφον ἀπολωλεκότες, τότε τὸ πάσχα, διὰ τὸ μὴ τὸ σημεῖον κρίσει Θεοῦ γενέσθαι, μετὰ τὸ ταφῆναι τὸν Κύριον ἐν τῇ

1. Psalm: 80 ὁ Κρούσιος σημειοῦται.

ἐσπέρα, τὰ ἄζυμα παρανόμως ἔφαγον. Ὡς εἶναι δῆλον ἐντεῦθεν, ὅτι τῇ πέμπτῃ ἐκεῖνη ἄρτος ἦν καὶ οὐκ ἄζυμον, ὃν καὶ ἀντίτυπον τοῦ σώματος αὐτοῦ παρέδωκεν ἡμῖν διὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν ἐσθίειν τοῖς χριστιανοῖς, οὕτως εἰπὼν¹ λάβετε φάγετε, τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλόμενον εἰς ἄφρεσιν ἁμαρτιῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ παλαιὰ πᾶσα θεία Γραφή ἄλλον εἶναι τὸν ἄρτον λέγει καὶ τὸ ἄζυμον². Ἐπὶ μὲν τοῦ Ἀβραάμ σάττα λέγει τρία, ἐπὶ δὲ τοῦ Λώτ, ἄζυμον. Ὁ δὲ Μωϋσῆς καλέσατε, εἶπε, Ραγουήλ ἵνα φάγῃ ἄρτον· τοῦτο ἐστὶ τὸ τῆς θείας Γραφῆς ἔθος, οὔτε τὸ ἄζυμον ἄρτον λέγειν, οὔτε τὸν ἄρτον ἄζυμον. Ἐπεὶ τί ἂν ἐμποδὼν ἐγένετο τοῖς Εὐαγγελισταῖς τὸ εἰπεῖν, λαβὼν ὁ Κος ἄζυμον εὐλογήσας καὶ κλάσας ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς.

Ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ τότε εἶναι ἄζυμον (οὐπω γὰρ παρὰ τῶν Ἰουδαίων ἡτοίμαστο) λαβὼν εἶπεν ἄρτον ἄζυμον.

Ἰστε οὖν ὅσοι περὶ τὴν Ἀρμενίαν ἐστέ, ἢ καὶ ἄλλοι ἄζυμιται, ὅτι ἄζυμων μετέχοντες εἰς τὴν Ἀπολλιναρίου καὶ οὐκ οἶδα τοῦ ἄλλου περιπίπτετε αἵρεσιν. Ἐκεῖνος γὰρ σῶμα μόνον ἄψυχόν τε καὶ ἄνουν προσειληφέναι τὸν Κύριον ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου Μαρίας καὶ Θεοτόκου, ὅπερ ἐστὶ νεκρόν. Καὶ ἔτι οἱ τὰ ἄζυμα ἐσθίοντες εἰς ἀντίτυπον τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ νεκρὰν ἐσθίουσι σάρκα καὶ οὐ ζῶσαν· ἡ γὰρ προζύμη ἀντὶ ψυχῆς τῷ φυράματι, τὸ δὲ ἄλας, ἀντὶ δὲ νοός. Ὑμεῖς γὰρ φησὶ πρὸς τοὺς Ἀποστόλους, ἔφη ὁ Κύριος, ἐστὲ τὸ ἄλας τοῦ κόσμου, ἦτοι οἱ νοῦν καὶ οἱ νοῆσαι παρέχοντες τῷ κόσμῳ τὴν θεογνωσίαν, καὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν, ἣτις οὐκ ἄλλο τί ἐστίν, εἰμὴ ἵνα γινώσκουσι σέ, τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν καὶ πατέρα, καὶ ὃν ἀποστείλας Ἰησοῦν Χριστόν, σωτῆρα καὶ λυτρωτὴν τοῦ κόσμου. Ὁ οὖν Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς θεάνθρωπος ὢν, καὶ σῶμα ἔμψυχον τε καὶ ἔνουν ἔχων διὰ τοῦ τελείου ἄρτου τοῦ διὰ προζύμης καὶ ἄλατος τελειουμένου, εἰκότως παρέδωκεν ἡμῖν τὸ μυστήριον τῆς Καινῆς Διαθήκης, εὐλογήσας αὐτὸ καὶ εἰπὼν³. Λάβετε φάγετε καὶ τὰ ἐξῆς· ἀλλὰ πρὸς καλοῦμεν ὑμᾶς ἀδελφοὶ ἀπαρνησάμενοι τὸ τοιοῦτον ἑτερόδοξον τὸ περὶ τῶν ἄζυμων ὡς βλαβερόν καὶ παρὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν προφηνῶς παράδοσιν ὃν, μᾶλλον δὲ ὡς αὐτῷ τῷ Κυρίῳ ἀντιρθεγγόμενον τολμηρῶς, καὶ ἐξομωσάμενοι τῆς ὀρθόδοξου πίστεως νουνεχῶς ὡς σοφοί, σοφῶς ἀντέχουσι, καὶ ἡμῖν ἀδελφικῶς ἐν Χριστῷ συμφρονήσετε εἰς δόξαν τοῦ εἰρηνάρχου καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἣν τινα πίστιν ὀρθόδοξον τὸ ἅγιον ἐβεβαίωτε πνεῦμα, τὸ λαλήσαν διὰ προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ οἰκουμενικῶν διδασκάλων, εἰς μίαν ἁγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν. Εἴθε

1. Ἐν τῇ ᾠγ: Ergo azyma tunc parata, D[omi]nus coenom S. instituerut.

2. πρόληψις: ἄζυμον et ἄρτον non idem esse λέγει ὁ Κρούσιος.

3. Ideo fratres deponite azymi errorem.

οὖν ἐν σῶμα γενοίμεθα¹, ἵνα δοξασθῇ ὁ Χριστὸς καὶ ἀντιδοξάσῃ ὑμᾶς τοῦ φαίνεσθαι καὶ εἶναι φωστῆρας τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ, λόγον ζωῆς ἔχοντας καὶ ἄλλας τῆς γῆς, ἡγουν τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας τυγχάνοντες εἰς τὸ διδόναι χάριν τοῖς ἀκούουσι τὸν ἐν ἁλατι ἡρτυμένον λόγον ὑμῶν εἰς δόξαν καὶ προσκύνησιν τοῦ ἐνώσοντος ὑμᾶς Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ μόνῳ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας.

Τέλος σὺν Θεῷ τοῦ περὶ ἀζύμων λόγου.

Ἔγγραφον κατ' Αὐγουστον καὶ Σεπτέμβριον ε. ε΄

Νέον Κουρὶ
(Θεσσαλονίκης)

Β. Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ
Ἀρχὸν διδάσκαλος τῆς Μεγάλης
τοῦ Χοῦ Ἐκκλησίας

1. ὁ Κρ: utinam concordemus.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000021852

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

